

Ongeloofwaardig

„De versterking van onze economie zal een betrekkelijk hard beleid vragen. De noodzaak daarvan moet voor ieder vaststaan. Zulk een beleid is alleen goed te realiseren, als er overeenstemming bestaat over doeleinden en instrumenten. Gevestigde gewoonten en beslispatronen zullen in discussie moeten komen. Niet in vrijblijvendheid, evenmin alleen maar om de feiten van de economische structuur te bekritisieren, maar doelbewust om noodzakelijke veranderingen aan te brengen met de instemming van degenen, die erbij betrokken zijn”.

Met deze woorden geeft minister Lubbers aan het slot van zijn *Hoofdpijnen van de nota inzake de selectieve groei* aan voor welke problemen de Nederlandse economie staat. Wat opvalt zijn niet zozeer de economische maatregelen waarvoor hij pleit, maar de zijns inziens noodzakelijke positieve instelling van de Nederlander om de economische problemen te helpen oplossen. Welnu, van die positieve instelling is de laatste maanden weinig gebleken. Het zou zinvol zijn als de sociale wetenschappers zich eens over het vraagstuk bogen, hoe de Nederlanders zover te brengen, dat zij in harmonie die maatregelen mogelijk maken die economisch gezien nodig zijn. De econoom kan thans slechts hoofdschuddend het gekrakeel gadeslaan, na te hebben geconstateerd dat de economische leiders zich ongeloofwaardig opstellen. De problematiek omtrent de lonen is geschikt om deze ongeloofwaardigheid te schetsen.

De loonperikelen kondigden zich reeds vorig jaar aan toen minister Duisenberg in de *Miljoenennota 1976* zijn berucht geworden 1%-norm lanceerde. De essentie van die norm is dat Nederland een uitspraak moet doen over de bestemming van de geringere economische groei. Dit betekent dat er een keuze moet worden gedaan tussen collectieve bestedingen en besteedbare looninkomens. Investerings staan daarbij niet ter discussie omdat deze geen gevaar mogen lopen en bevorderd moeten worden ter wille van meer werkgelegenheid. Mijns inziens heeft de regering voldoende pogingen gedaan, deze problematiek aan de Nederlandse bevolking uiteen te zetten. Dat ze daarin niet is geslaagd, is vooral te wijten aan de top van het bedrijfsleven en aan de parlementariërs.

Begin april leek de top van de vakbeweging akkoord te gaan met de 1%-operatie. Zij gaf eindelijk toe dat de loonstijging beperkt moet blijven om te voorkomen dat er meer werkloosheid ontstaat en om de door haar gewenste kostbare collectieve voorzieningen te handhaven. De z.g. achterban van de FNV koos echter voor meer loon. Zijn leiders

vonden dit aanvankelijk niet prettig, maar gingen toch door de knieën. De democratie dwong hen ter wille van meer loon tot ongeloofwaardig gedrag. Thans staan Kok en Spit dan ook naast Groenevelt op de barricade, slechts opkomend voor de actieven in deze samenleving.

De consequentie van de FNV-wensen, volgens de 1%-problematiek, is dat de regering haar uitgaven drastischer moet verminderen dan ze reeds van plan is. Het ziet er echter niet naar uit dat dit zal gebeuren. De regering heeft namelijk, evenals de FNV, ook een achterban. Die achterban mag dan weliswaar volgens de minister-president voor een groot deel dezelfde zijn als die van de FNV, uit zijn opstelling blijkt dat die achterban gemakkelijk zijn regeringspet voor een vakbondspet verwisselt. Omdat bezuinigen een moeilijk karwei is, werden de f. 10 mrd. die minister Duisenberg tot 1980 wilde opofferen al ras verlaagd tot ruim f. 8 mrd. Bovendien werd — om de werknemers meer besteedbaar loon te kunnen geven — een enorme truc met een aantal sociale premies uitgehaald. De sociale-premiereserves bleken groot genoeg om een extra loonstijging mogelijk te maken. Een dergelijke politiek is echter net zo inflatoir als het draaien van de bankbiljettenpers. Het enige verschil is dat we nu de bankbiljetten krijgen die vroeger te veel waren gedrukt, maar tot nu toe weinig gevaar veroorzaakten omdat ze als reserves waren opgeslagen. Daar gaat de geloofwaardigheid van de regering.

Je zou verwachten dat de Nederlandse volksvertegenwoordiging zich na de loonmaatregel met de loonproblematiek zou gaan bemoeien. Ze hadden immers prachtig de gelegenheid hun definitieve stempel op de verdeling van ons nationale inkomen te drukken. Het tegendeel gebeurde echter. Onze parlementariërs blijven rustig aan het strand liggen en branden liever hun huid dan hun vingers. Waarmee niet alleen hun ongeloofwaardigheid, maar tevens hun onmacht is aangetoond.

Ten slotte de werkgevers. Zij behoeven weinig te doen. De regering haalt thans immers voor hen de kastanjes uit het vuur. Des te opmerkelijker is daarom hun kritiek op de loonmaatregel van de regering. Hun geloofwaardigheid zou worden bevorderd indien zij zich meer inzetten om in harmonie met regering en vakbeweging de problemen op te lossen. Tot nu toe bleek dit zowel voor FNV (het CNV maakt geen problemen) als werkgevers moeilijk te zijn, ook al is het voor hen aantrekkelijk, op de stoel te gaan zitten die de parlementariërs hen toeschuiven.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Ongeloofwaardig	681
Column Loon naar werken?, door Prof. Dr. A. Peper	683
Notitie 75 jaar statistiek, door Drs. L. Hoffman	684
<i>Drs. B. A. de Wilde:</i> Overheidsaankopen als instrument van economische politiek	685
<i>Prof. Dr. J. N. F. Bakker en Drs. A. H. A. van der Meer:</i> De Miljoenennota 1976 en de conjunctuurpolitiek (I)	688
<i>Drs. M. H. Droppert:</i> Prognose van de arbeidsreserve in Twente	693
Ingezonden Een verdeelmodel voor de NAVO-verplichtingen, door Drs. H. J. Busman, met naschrift van R. de Boer	697
Maatschappijspiegel Werk en mobiliteit, door Drs. L. Faase	699
Geld- en kapitaalmarkt Een hete zomer, door Drs. A. D. de Jong	702

Jammer dat er geen Olympische Spelen voor economische tijdschriften bestaan.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 119,60 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 78,-
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/ giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
i.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
i.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 7021
Den Haag
Telefoon (070) 23 41 03
Telex 33101.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Loon naar werken?

Als men — zoals ik onlangs heb gedaan 1) — arbeidsverhoudingen omschrijft als „de min of meer vastgelegde betrekkingen tussen werkgevers, werknemers en overheid die het raamwerk zijn waarbinnen vorm wordt gegeven aan de arbeidsvoorwaarden en de sociaal-economische politiek”, dan moet men (niet voor het eerst!) tot de conclusie komen dat er op het ogenblik nogal wat aan schort. In ieder geval is er sprake van weinig vastlegging in de onderlinge betrekkingen. Wat we de laatste maanden in het overleg tussen de drie partners hebben gezien, illustreert de „rommelige” wijze waarop zij met elkaar omgaan. Op het moment dat duidelijk werd dat werkgevers en werknemers het niet met elkaar eens zouden worden over de arbeidsvoorwaarden voor de tweede helft van 1976, is de regering zich ermee gaan bemoeien. Zij heeft zich nogal ingespannen om de beide partijen tot een vrijwillig akkoord te bewegen door zelf in de collectieve sfeer (overheidsuitgaven en sociale premies) de nodige toezeggingen te doen.

In het perspectief van een mogelijke mislukking van het tripartite overleg heeft de regering een wijziging op de Wet op de Loonvorming door het parlement gelooft die haar in staat moest stellen zo nodig in te grijpen. Na twee maanden intensieve bemoeienis van de regering heeft zij zich — nadat een vrijwillig akkoord er niet in zat — genoodzaakt gezien zelf de arbeidsvoorwaarden vast te stellen. Dit heeft haar — zoals bekend — in conflict gebracht met de grootste vakcentrale (FNV), terwijl het CNV zich wel kon verenigen met de ingreep van het kabinet.

Moelijke situatie

Voor een kabinet dat het maatschappelijk gezien in belangrijke

mate moet hebben van de steun van de vakbeweging is dit een uitermate moeilijke situatie. Men kan zich in dit verband twee dingen afvragen. In de eerste plaats of de arbeidsverhoudingen in Nederland — nadat de vrije loonpolitiek vanaf 1968 ruim baan heeft gekregen — weer in een centralistisch vaarwater terecht zijn gekomen. Men zou het haast zeggen, gezien het feit dat het kabinet-Den Uyl zich al een aantal malen genoodzaakt zag in de arbeidsvoorwaarden in te grijpen. In de tweede plaats of de regering tot een andere opstelling had kunnen komen die haar niet hadden gedwongen in het vrije overleg tussenbeide te komen.

Wat de eerste vraag betreft kan worden gesteld dat het — afgezien van de wenselijkheid — niet voor de hand ligt te veronderstellen dat welke regering dan ook (al heeft een progressieve regering op dit punt meer ruimte) lang door kan gaan met interventies in de loonvorming. Men kan het betreuren of niet, maar de politieke hand is ook in de toekomst niet krachtig genoeg om tegen de wil van zulke machtige belangengroeperingen als waar het hier om gaat dwingend op te treden. Een redelijke mate van vrijwillige aanvaarding van maatregelen op dit terrein is een voorwaarde voor de doorvoering van beleid. Dat geldt niet alleen voor de arbeidsvoorwaarden, maar ook voor andere sectoren in de maatschappij, waarbij de machtspositie van de betrokken sector uiteraard een belangrijke factor is. Het bijna paradoxale verschijnsel doet zich voor dat waar er in onze maatschappij veel behoefte bestaat aan planning — in ieder ge-

val wordt er veel over gesproken — het erg moeilijk is die planmatigheid in het handelen te realiseren wanneer zij die een belangrijke rol dienen te spelen in de planning niet op langere termijn kunnen of willen denken. Zo hebben de werkgevers een broertje dood aan een planning van de investeringen — in samenwerking met de overheid —, terwijl de werknemers niet bereid zijn hun arbeidsvoorwaarden op wat langere termijn in te vullen omdat een groot deel van de economische bedrijvigheid zich aan hun invloed onttrekt. In deze vicieuze cirkel bevindt de regering zich met haar meerjarenramingen tot en met 1980! Deze betrekkelijke politieke onmacht is onder meer een gevolg van het feit dat allerlei belangengroeperingen beslissingen in hun richting willen duwen, waardoor er zo'n druk op de legitimiteit en het beslissingsvermogen van een regering ontstaat dat zij er politiek welhaast onder moet bezwijken. Hoe somber dit beeld ook moge zijn, toch geloof ik dat willen we nog iets van ons democratische stelsel overeind houden de politiek — dat zijn wij dus allemaal te zamen — er niet onderuit kan keuzen te maken. Tenzij men een voorkeur heeft voor de jungle van de belangengroeperingen of — nog erger — voor een bijna dictatoriaal regiem waar een paar mensen het voor het zeggen hebben.

Zwakte

De zwakte van de politiek is de zwakte van onze maatschappelijke orde, waar ordening en afstemming van belangen op elkaar al gauw worden voorzien van etiketten als bureaucratisme, staatsocialisme

1) Het artikel *Arbeidsverhoudingen*, in *Supplement Winkler Prins Encyclopedie*, 1976.

e.d. Alle belangengroeperingen hebben natuurlijk wel een beetje gelijk met hun eisen, maar met elkaar produceren zij het grote ongelijk. Ons broze politieke bestel — wat men er theoretisch of praktisch ook tegen kan hebben — zou ermee gediend zijn wanneer allerlei groeperingen hun belangenstrijd mede zouden zien in dat perspectief. Dat is geen pleidooi — tot die kring behoor ik niet — voor het wegduwen van belangen- tegenstellingen, het is wel een pleidooi in de richting van diegenen die iedere aantasting van de bestaande machtsverhoudingen, iedere ordening als een aanslag zien op hun vrijheid van handelen. Overgebracht naar de arbeidsverhoudingen houdt dit in dat er wordt gewerkt aan een — ook in de tijd — meer gestructureerd overleg tussen de drie partijen. Het overleg heeft nu te veel een ad-hoc-karakter en is qua tijdsplanning veel te krap. Uitgangspunt zou moeten zijn dat werkgevers en werknemers erop uit moeten zijn om vrijwillig tot overeenstemming te komen, waarbij het geen kwaad zou kunnen wanneer gestreefd zou worden naar een grotere doorzichtigheid van de problemen die aan de orde zijn. In dit verband zou het een taak van de regering zijn om zich — in overleg met werkgevers en werknemers — te verdiepen in de vraag welke vormen van conflictoplossing bij welke soorten van conflict passend zijn. Dit sluit uiteraard conflicten niet uit, maar brengt ze wel in veel gevallen terug tot beheersbare proporties. Want hoe zeer minister Boersma ook gelijk heeft wanneer hij 2) — na de looningreep — opmerkt dat dit soort ingrijpen „niet gezond” is en hij deze macht niet weer een keer voor 1977 wil gebruiken, staan blijft de opdracht om tot een betere vormgeving van het overleg te komen. Wanneer werkgevers en werknemers alle tijd hebben gehad om tot overeenstemming te komen — doch dat niet hebben bereikt — vergroot dat de legitimiteit van de aanwijzingen die de regering dan genoodzaakt is te geven.

Weinig elegant

Of de regering in de concrete situatie van het ogenblik veel anders had kunnen doen dan zij heeft gedaan, ik geloof het niet. De oplossing

is weinig elegant, de omstandigheden echter ook niet. In de belangenafweging heeft — voor zover ik kan zien — zwaar gewogen het belang van hen die een inkomen op het niveau van het sociale minimum hebben (de z.g. netto-netto-problematiek). Dit is een zeer omvangrijke groepering — AOW-ers, bijstandstrekkers, WAO-ers — die zich moeilijk tot een belangengroepering kan verdichten. Daarnaast had de regering te maken met het feit dat zij — na de pijnlijke 1%-operatie — niet nog eens een aanslag op de overheidsuitgaven wilde tolereren. Want gezien het herverdelingseffect van veel van deze uitgaven, zouden ook hier weer de zwakkeren, de niet-actieven in onze samenleving het gelag hebben moeten betalen. Dit feit kan de vakbeweging toch ook niet onbewogen laten. Daarom komt het mij ook wat overdreven voor om nu al te spreken van een breuk tussen een belangrijk deel van de vakbeweging en de regering-Den Uyl. De verwantschap tussen beide groeperingen is bekend. Wat men ze misschien

beide wel kwalijk kan nemen is dat zij het dilemma tussen collectieve uitgaven en particuliere bestedingen — voor een belangrijk deel overigens een vestzak-broekzak-dilemma — onvoldoende duidelijk aan de respectieve achterbannen hebben uitgelegd. Misschien dat daar in het komende half jaar met kracht aan kan worden gewerkt met onder meer als doel dat in 1977 ingrijpen van regeringswege overbodig is. Want op die weg kunnen wij niet doorgaan, als was het alleen maar omdat nog zovelen zich aan de inlevering van macht en inkomen kunnen en kennerlijk ook willen onttrekken. De liefde kan niet van één kant komen.

2) NRC Handelsblad, 12 juli 1976.

75 jaar statistiek

Een hoogbejaarde moet het zich nog kunnen herinneren. Iemand die begin 1900 een biljet van f. 100 bezat, zou dit vanwege zijn hoge waarde niet op zak dragen. Thans is het anders: die f. 100 van toen is nu nog slechts f. 10 waard. Wat dat betreft zijn we er in 75 jaar niet op vooruitgegaan. Daar staat echter tegenover dat de welvaart (gemeten als nationaal inkomen per hoofd van de bevolking) thans ongeveer honderd maal zo groot is als in 1900.

Die welvaartsstijging moet natuurlijk gepaard zijn gegaan met een forse aantasting van ons natuurlijke milieu. Daarover is echter weinig bekend. Wel bekend is dat er thans zesmaal zoveel zout water door de Rijn stroomt als in 1900, terwijl de waterverontreiniging, door afbrekende organische stoffen, de afgelopen 25 jaar met een factor 1,5 is gegroeid. Daarentegen is er thans nog net zoveel (of net zo weinig) bos op de Nederlandse bodem (8%) als in 1900. Dat kan nog jaren zo blijven indien we voorzichtiger zijn met vuur dan in deze zomer.

De bovenstaande cijfers zijn geput uit een nieuwe uitgave van het Centraal Bureau voor de Statistiek, *75 jaar statistiek in Nederland*, een omvangrijk boek van 30 x 22 cm, 330 blz., tellend, waarvan 154 blz. kleurgrafiek en 154 blz. cijferreeksen. Een boek, dat zijn prijs zeker waard is 1).

L.H.

1) CBS, *75 jaar statistiek in Nederland*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1976, 330 blz., f. 35.

Overheidsaankopen als instrument van economische politiek

DRS. B. A. DE WILDE

Overheidsaankopen kunnen een rol spelen bij de economische politiek. Drs. B. A. de Wilde, economisch medewerker van de Algemene Vereniging voor de IJzerhandel, licht deze stelling in het volgende artikel nader toe. Ze geldt vooral voor de conjunctuurpolitiek, al zijn de mogelijkheden beperkt. De auteur heeft echter bedenkingen tegen het verstrekken van ondersteuningsopdrachten om bepaalde bedrijven uit politiek-economische overwegingen te steunen.

De overheid besteedt het geld, dat zij zich van privaatspersonen en ondernemingen verschaft op drieërlei wijze. In de eerste plaats wordt een deel van de verkregen financiële middelen gebruikt om andere privaatspersonen en ondernemingen bepaalde uitkeringen te doen bijvoorbeeld rente en aflossingen op staatsleningen, sociale uitkeringen, subsidies enz. In de tweede plaats is geld nodig voor de betaling van de werknemers die de overheid in dienst heeft moeten nemen om de taken te kunnen uitvoeren, welke in de begroting zijn vastgelegd. Hier is de overheid derhalve werkgever. Ten slotte dient de overheid zich een grote verscheidenheid van roerende en onroerende goederen te verschaffen, welke zij voor de uitoefening van haar diverse taken nodig heeft. Op deze wijze is de overheid ook opdrachtgever of koper 1).

Aan laatstgenoemde verschijningsvorm van de overheid als koper of opdrachtgever is tot nu toe in de Nederlandse economische literatuur weinig aandacht besteed. Zulks in tegenstelling met bijvoorbeeld de Verenigde Staten, waar zowel wetenschap als praktijk zich intensief bezighouden met de voorziening in de materiële behoeften, de doelmatigheid, welke daarbij wordt betracht door de federale overheid, de overheden van de verschillende staten en de lagere overheidslichamen alsmede de invloed op de concurrentieverhoudingen. Voor zover in Nederland de rol van de overheid al ter sprake wordt gebracht, betreft het in de meeste gevallen de aankoop van onroerende goederen, met name de problematiek rond de aanbesteding, doch nauwelijks de aankoop van roerende goederen. Toch is hiervoor alle aanleiding. De overheid is één van de voornaamste kopers van roerende goederen op de binnenlandse markt en kan derhalve in bepaalde sectoren en onder bepaalde omstandigheden een belangrijke invloed uitoefenen op het prijsniveau en op de rentabiliteit van de ondernemingen der betrokken leveranciers.

Kwantitatief belang der overheidsaankopen

Kwantitatief bezien bedragen de materiële consumptieve bestedingen van de overheid jaarlijks vele miljarden gulden

en vormt deze uitgavencategorie een aanzienlijk percentage van de jaarlijkse begrotingen der overheidslichamen. Aan de op de betreffende jaren betrekking hebbende *ationale rekeningen* 2) zijn de in tabel 1 vermelde materiële consumptieve uitgaven (inclusief uitgaven voor diensten) van de Nederlandse overheid ontleend in de periode 1968 t/m 1973. Onder overheid wordt verstaan: het rijk, de provincies, de gemeenten, de waterschappen, de PBO-organen alsmede het gesubsidieerde onderwijs.

Tabel 1. Materiële consumptieve uitgaven van de Nederlandse overheid (in mln. gld.)

1968	3.891	1972	6.540
1969	4.415	1973	7.180
1970	5.208	1974	nog niet bekend
1971	6.080	1975	nog niet bekend

Van deze materiële consumptieve uitgaven kunnen de uitgaven van het rijk worden afgesplitst. Uitsluitend door de rijksoverheid werden de in tabel 2 vermelde bedragen uitgegeven voor de aankoop van goederen en diensten 3).

Tabel 2. Uitgaven van de rijksoverheid (in mln. gld.)

1968 ...	1.883	1972 ...	3.192 (voorlopige rekening)
1969 ...	2.092	1973 ...	3.414 (vermoedelijke uitkomst)
1970 ...	2.325	1974 ...	4.225 (vermoedelijke uitkomst)
1971 ...	2.952 (voorlopige rekening)	1975 ...	5.005 (begroting)

De Rijksbegroting vertoonde wat betreft de uitgavenzijde gedurende deze jaren het verloop als aangegeven in tabel 3.

Tabel 3. Uitgaven volgens de rijksbegroting (in mln. gld.)

	Gewone dienst	Gewone en Buitengewone Dienst
1968	18.741	24.346
1969	21.517	26.599
1970	24.494	29.927
1971	29.016	35.377
1972	32.503	38.264
1973	37.048	43.081
1974	47.386	49.026
1975	55.975 (begroting)	62.815 (begroting)

1) Kurt Hirche, *Probleme einer finanzwissenschaftlichen Ausgabenlehre*, Mannheim, 1933, blz. 114, onderscheidt: Geld-, Personal- und Realausgaben. Voor de verschillende wijzen waarop de overheidsuitgaven kunnen worden ingedeeld alsmede de systematiek zie voorts: Dr. C. Goedhart, *Hoofddlijnen van de leer der openbare financiën*, Leiden, 1975, blz. 33 e.v.

2) Uitgaven van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

3) Zie *Miljoenennota 1975*.

Hieruit blijkt dat de aankopen van goederen en diensten van het rijk bijna 10% uitmaken van de uitgaven ten behoeve van de gewone dienst. Van de totale rijksbegroting maken de betreffende uitgaven ca. 8% uit. De aanschaffingen welke de rijksoverheid verricht vallen uiteen in:

- a. artikelen voor civiel gebruik. Als voorbeeld kunnen worden genoemd: bureaus, stoelen, kasten, vloerkleden, kantoorbenodigdheden enz., welke de overheid nodig heeft voor de inrichting van een kantoor. Deze artikelen worden ook door private kopers aangewend;
- b. artikelen met een specifiek karakter bijvoorbeeld militaire goederen als wapens (raketten, tanks, kanonnen, geweren), munitie, militaire uitrustingsstukken. Voorts kunnen worden genoemd specifieke technische goederen van de PTT, bijvoorbeeld telefoontoestellen.

Streven naar centralisatie der aankopen

In 1920 heeft de regering een stap gezet op de weg naar een centralisatie der aanschaffingen door de oprichting van het Rijksinkoopbureau. Alle aankopen, daaronder ook begrepen huur, reparatie e.d. van voor het rijk bestemde goederen dienen thans via dit bureau plaats te vinden. Instellingen met een eigen inkooporganisatie zoals de Koninklijke Landmacht, Koninklijke Marine, Koninklijke Luchtmacht en het Staatsbedrijf der PTT kunnen zelf aanschaffen behalve wanneer het om goederen van algemene aard gaat. D.w.z. goederen welke regelmatig ook bij andere rijksinstellingen in gebruik zijn en waaraan weinig of geen specifieke militaire of bedrijfstechische eisen worden gesteld en die derhalve evengoed via het Rijksinkoopbureau kunnen worden aangeschaft.

De Rijkskantoormachinecentrale alsmede de Rijksautomobielcentrale hebben een eigen bevoegdheid tot het zelfstandig verrichten van aanschaffingen voor bepaalde artikelen-categorieën. Wat betreft de Rijksautomobielcentrale: auto's, rijwielen met en zonder hulpmotor en onderdelen. Wat betreft de Rijkskantoormachinecentrale: kantoormachines met uitzondering van schrijfmachines.

Overheidsaankopen gezien vanuit de gezichtshoek der economische politiek

De overheid beschouwt zich tegenwoordig veelal verantwoordelijk voor het economische welzijn, de werkgelegenheid, het conjunctuurverloop, de industriële ontwikkeling enz. Voor degenen die een centralisatie der overheidsaanschaffingen voorstaan, wordt in dit verband gewezen op een aantal economisch-politieke doeleinden, welke de overheid door middel van een centralisatie der aankopen zou kunnen bereiken 4). Gedoeld wordt dan op de mogelijkheid het inkoopbeleid in bepaalde gevallen in dienst te stellen van het algemeen economische beleid van de regering. Vooral wanneer de inkoop is gecentraliseerd, zo wordt gesteld, is de mogelijkheid aanwezig om de aanschaffingen in een bepaalde gewenste richting te sturen.

Bij de economisch-politieke doelstellingen waarbij het aanschaffingsbeleid een rol zou kunnen spelen, wordt dan onder meer gedacht aan de mogelijkheid op deze wijze een middel in handen te hebben dat kan bijdragen tot de stabilisatie van de conjunctuur. Voorts aan de mogelijkheid tot het met orders ondersteunen van bepaalde ondernemingen of bedrijfstakken, die daarvoor naar het oordeel van de regering uit een oogpunt van algemeen economisch belang in aanmerking zouden moeten komen.

Ook zou het aanschaffingsbeleid kunnen worden aangewend ter ondersteuning van het mededingingsbeleid van de overheid. Op deze economisch-politieke doelstellingen en de mogelijkheden om het aankoopbeleid hierbij een rol te laten spelen, zullen wij in dit artikel nader ingaan.

Beïnvloeding van het conjunctuurverloop

Beïnvloeding van het conjunctuurverloop zal de overheid kunnen nastreven door het voeren van een anti-cyclisch begrotingsbeleid. Een dergelijk beleid komt erop neer dat de overheid zich tijdens de hoogconjunctuur terughoudend betoont met betrekking tot de uitgaven, doch in de depressie de uitgaven zal stimuleren. Intussen kan de ondersteuning van de conjunctuurpolitiek door middel van de overheidsaankopen slechts daarin bestaan dat de overheid zich tijdens de hoogconjunctuur terughoudend betoont bij het plaatsen van orders, maar daarentegen tijdens de depressie in versterkte mate orders plaatst. Aan dit anti-cyclische beleid zal elke overheidsdienst c.q. overheidsinstelling medewerking dienen te verlenen. Het is weliswaar niet mogelijk tijdens de hoogconjunctuur zonder meer alle aankopen van roerende goederen met een bepaald percentage te verlagen, maar toch zijn er bij elke dienst opdrachten, die rekening houdende met de conjuncturele situatie, kunnen worden uitgesteld c.q. juist worden versneld.

Ongetwijfeld zijn de mogelijkheden van een anti-cyclisch beleid bij de verschillende overheidsdiensten verschillend. Een anti-cyclisch beleid heeft, wil het succesvol zijn, ook een zorgvuldige voorbereiding nodig. Nauwkeurig moet worden vastgesteld welke behoeften de verschillende diensten eventueel kunnen temporiseren wanneer het tijdens een periode van hoogconjunctuur erop aankomt het uitgaven-volume te beperken. Daarnaast moet getracht worden vast te stellen welke opdrachten tijdens een baisse-periode extra kunnen worden verstrekt. Indien men wacht met het instellen van het onderzoek totdat de crisis is bereikt, zullen de te treffen maatregelen veelal te laat komen. Verder hangt het succes van de pogingen om de conjunctuur te stabiliseren er vanaf of samenwerking van alle overheidsorganen welke bemoeienis hebben met de aanschaffing van goederen kan worden verkregen. Niet alleen van het rijk, maar ook van de provincies, gemeenten, waterschappen enz.

Een conjunctuurpolitieke samenwerking van alle met de aanschaffing van roerende goederen belaste overheidsdiensten zal niet gemakkelijk te realiseren zijn. Vermoedelijk zal men zonder de oprichting van een centraal orgaan, dat over uitvoerige volmachten beschikt om alle door de verschillende diensten te nemen maatregelen te coördineren, het doel niet bereiken, aangezien juist wat de beoordeling van de conjuncturele situatie betreft de meningen zeer sterk plegen te verschillen. Niet beslissend is het hierbij of door de overheid centraal of gedecentraliseerd wordt ingekocht. De instanties die de geldmiddelen ter beschikking stellen, niet de organen die de bestellingen plaatsen, houden de sleutel voor een succesvolle anti-cyclische opdrachtenpolitiek in handen. Hier beginnen echter de moeilijkheden indien, rijk, provincies, gemeenten enz. een zelfstandige financiële competentie bezitten. Maar ook indien in Nederland het rijk over een te voren vastgesteld anti-cyclisch conjunctuurprogramma zou beschikken, dan dienen de provincies, de gemeenten enz. te worden verzocht zich bij dit beleid aan te passen.

In de huidige situatie in Nederland zijn wat betreft het rijk de departementen aan hun begrotingen gebonden. Zij kunnen het geld niet naar believen uitgeven, maar wel minder uitgeven dan de begroting toestaat. Dit is echter niet voldoende voor het voeren van een conjunctuurpolitiek. Wil men de mogelijkheid scheppen met behulp van overheidsopdrachten het verloop van de conjunctuur te beïnvloeden, dan is het geenszins noodzakelijk de aanschaffingen te centraliseren. Van veel meer belang is het een orgaan te creëren dat volgens een te voren uitgewerkt plan — wanneer dit conjunctureel noodzakelijk is — het plaatsen van overheids-

4) Zie Werner Fricke, *Zentralisierung und Dezentralisierung des öffentlichen Einkaufs*, Quelle und Meyer, Heidelberg, 1961, blz. 69 e.v.

opdrachten stimuleert of afremt. Ondanks de grote betekenis welke men aan een orderplaatsingsbeleid van de overheid voor de stabilisatie der conjunctuur moet toekennen, zijn in Nederland geen maatregelen genomen om dit middel te baat te nemen.

Het verlenen van steun-opdrachten

De overheid kan zich tegenwoordig uit politieke en sociale overwegingen in vele gevallen niet onttrekken aan de noodzaak om bepaalde met ondergang bedreigde ondernemingen te helpen. Het feit dat de overheid genoodzaakt wordt bepaalde ondernemingen te ondersteunen, moet weliswaar als een gegeven feit worden geaccepteerd, doch mag er anderszits ook weer niet toe leiden al te generoos op dit gebied op te treden. Het is niet verantwoord bedrijven die niet meer mee kunnen concurreren door middel van overheidsopdrachten kunstmatig in leven te houden. Openlijke subsidies verdienen — wanneer de overheid zich tot hulpverlening verplicht acht — de voorkeur boven het plaatsen van orders. Subsidies of kredieten moeten afzonderlijk door de overheid op de begroting worden uitgetrokken en geven op deze wijze duidelijk aan welke kosten door de ondersteuning ontstaan. Een bij het verlenen van de ondersteuningsopdracht overeengekomen verkoopprijs voor een artikel brengt veel minder duidelijk tot uitdrukking welk gedeelte van deze prijs in feite een verborgen subsidie vormt. Openlijke subsidies verwekken dan ook in het belang van overheid en belastingbetaler, veel eerder een onaangenaam opzien dan ondersteuningsopdrachten. Zij verdienen ook uit een oogpunt van concurrentie de voorkeur, aangezien zij niet de prijzen op de markt vervalsen. De prijs weerspiegelt veel meer de vraag- en aanbodverhouding en geeft geen misleidende voorstelling van „verhoogde schaarste” van het betreffende produkt.

Ook wanneer men aan een gelijke behandeling van de ondernemers door de overheid waarde hecht, dient aan een openlijke subsidiëring de voorkeur te worden gegeven. Door ondersteunende opdrachten kunnen immers bepaalde bedrijven bevoordeeld worden die toevallig goederen produceren of leveren welke de overheid voor de vervulling van haar taak in grote hoeveelheid nodig heeft. Andere ondernemingen die geen goederen leveren welke de overheid gebruikt, zijn echter op deze wijze niet te helpen. Men kan zich op grond van het bovenstaande terecht afvragen of het op enigerlei wijze zinvol is om met behulp van ondersteuningsopdrachten economische politiek te bedrijven. Besluit men ondanks de hierboven aangeduide bedenkingen toch tot het verlenen van ondersteuningsopdrachten aan een bedrijf over te gaan, dan verdient het zeker aanbeveling één centraal orgaan met het plaatsen van de opdrachten te belasten. Hulpmaatregelen voor een individuele onderneming kunnen het beste vanuit één plaats geleid en overzien worden. Indien de inkopers van verschillende inkoopinstanties machtiging zouden verkrijgen, ondersteuningsopdrachten te verstrekken, dan worden de noodzakelijke controle op de orderplaatsing en de controle op de uitvoering daarvan, door de betreffende onderneming te veel verzwakt. Daarnaast bestaat het gevaar dat de inkopers beginnen op eigen gezag een economisch beleid te voeren. Het besluit om een in haar bestaan bedreigde onderneming, zij het uit economische, politieke of sociale gronden te ondersteunen door het verstrekken van opdrachten, dient echter aan de politiek verantwoordelijke organen van het land te worden overgelaten.

Het verlenen van ondersteuningsopdrachten betekent een uitzondering op het normale beleid van orderplaatsing. Ondersteuningsopdrachten hebben slechts dan zin wanneer een bedrijf met behulp hiervan tijdelijke moeilijkheden kan overwinnen. Zij mogen daarentegen niet worden misbruikt om grote ondernemingen een soort van bestaansgarantie te verstrekken en de werking van de concurrentie op den duur uit te schakelen. Het lijkt dan ook niet noodzakelijk de overheidsaankopen alleen op grond van deze mogelijk tijdelijke afwijking van de normale procedure, welke berust op

het plaatsen van orders na concurrentiestelling, geheel of gedeeltelijk te centraliseren. Moeten ondersteuningsorders worden geplaatst voor produkten waarvan de inkoop door verschillende aanschaffingsorganen aan de overheid geschiedt, dan is het voldoende de bevoegdheid tot het aanschaffen van het betreffende artikel voorlopig aan deze organen te ontnemen en slechts voor de duur dat de ondersteuning wordt verleend, de aankoop aan een centrale organisatie toe te vertrouwen. Kopen verschillende overheidsdiensten het artikel in, dan verdient het aanbeveling dat deze diensten contact met elkaar opnemen en overleg plegen over de aard en de omvang van de hulp die aan het voor ondersteuning in aanmerking komende bedrijf kan worden verleend. Na de beëindiging van de ondersteuning dient onverwijld te worden teruggekeerd tot de vorm van organisatie der inkopen, die gebleken is het meest economisch en efficiënt te zijn.

Ondersteuning van het mededingingsbeleid

Als voorbeeld van een economisch-politieke doelstelling waarbij de overheidsaankopen een rol zouden kunnen spelen, wordt vaak gedacht aan de mogelijkheid het mededingingsbeleid te ondersteunen.

Het voorgaande houdt in dat waar de overheid een machtsconcentratie aan de zijde van de verkopers tegenover zich vindt, hierop zou moeten worden geantwoord met het in leven roepen van een monopoliepositie, maar dan aan de vraagzijde. Een nadere beschouwing toont echter aan dat het inkoopbeleid van de overheid in dat geval geen geschikt middel is om kartelpolitiek te bedrijven. Ervan uitgaande dat monopolievorming en offensieve kartelvormen dienen te worden bestreden, getuigt het van een onjuiste opvatting indien de overheid zich ertoe zou beperken om die machtsposities of kartelvormen te „breken”, die gevormd worden door ondernemingen welke toevallig leveranciers van de staat zijn. Dit komt neer op een vrij willekeurig beleid.

Voorts mag ook niet uit het oog worden verloren dat de gedachte dat men het marktevenwicht kan herstellen alsmede de prijs, welke zich zou vormen wanneer zowel aan de zijde van de vraag als het aanbod volledige mededinging zou bestaan, vaak op een illusie berust. Bilaterale monopolieposities leiden er in talrijke gevallen toe dat de prijs op een willekeurig niveau juist of niet juist wordt bevroren wanneer vragers en aanbieders een ongeveer gelijke machtspositie innemen. Een ongeveer gelijke positie van vragers en aanbieders op de markt zal in de praktijk echter zelden ontstaan. Het is aannemelijker dat de positie van één der partijen sterker is. Zo de sterkere partij de overheid is door het gevoerde inkoopbeleid, dan zal in de plaats van het nagestreefde bilaterale monopolie een eenzijdig monopolie ontstaan namelijk een monopolie aan de zijde van de vraag. In dat geval kan de overheid gebruik maken van haar machtspositie om druk op de prijzen uit te oefenen en ontstaat een omkering van de oorspronkelijke marktconstellatie.

De door de overheid verworven monopolistische positie kan op verschillende wijzen worden aangewend en is evenmin als wenselijk te beschouwen als een te sterke concentratie aan de zijde van het aanbod. Centralisering der inkopen door de overheid om hiermede het mededingingsbeleid te ondersteunen, moet dan ook als argument voor centralisatie worden afgewezen. Voor het te voeren mededingingsbeleid — zo dit noodzakelijk is — dient de overheid van een ander daartoe meer geschikt instrumentarium gebruik te maken.

Conclusies

Uit de voorgaande analyse blijkt dat inschakeling van het aankoopbeleid van de overheid ter ondersteuning van het conjunctuurbeleid zinvol kan zijn. Wel moet hierbij worden aangetekend dat de mogelijkheden beperkt zijn. Een centraal orgaan om de door de verschillende overheidsdiensten

De Miljoenennota 1976 en de conjunctuurpolitiek (I)

PROF. DR. J. N. F. BAKKER
DRS. A. H. A. VAN DER MEER*

Nadat de schrijvers in ESB van 24/31 december 1975 reeds een verfijning van de structurele budgetnorm hadden bepleit (de verdeling van de voor opvoering van de overheidsbestedingen beschikbare ruimte over consumptieve en overheidsuitgaven moet in overeenstemming zijn met het gewenste groeitempo van het inkomen op lange termijn) stellen zij nu een aantal regels voor de conjunctuurpolitiek voor met het doel een bijdrage te leveren tot beperking van het inflatietempo. Deze houden o.a. in dat in de neergaande fase van de conjunctuurgolf het accent van het budgetbeleid vooral zou moeten liggen op het uitgavenbeleid. Als deze fase achter de rug is treedt het inkomstenbeleid van de overheid meer op de voorgrond (in het bijzonder de belastingpolitiek). Wat het uitgavenbeleid betreft, bepleiten zij een accentverschuiving van de investeringen naar de lopende uitgaven van de overheid. De investeringspolitiek van de overheid willen zij grotendeels of nagenoeg geheel onder de structuurpolitiek brengen en de meest daarmee samenhangende uitgaven onder de structurele budgetnorm. De auteurs lichten hun opvattingen toe aan de hand van een globaal overzicht van de ontwikkeling van de conjunctuurtheorie sinds 1936 en beoordelen de in ons land gevoerde politiek sedert 1974 met behulp hiervan. Wat de onmiddellijke toekomst betreft, geven zij aan lagere belastingen ten gunste van de gezinnen de voorkeur boven meer investeringsprogramma's. Het artikel is in drie afleveringen verdeeld.

Algemeen

In de recente discussies over de inflatoire gevolgen van de *Miljoenennota 1976* is het accent vooral gelegd op de kosten- en prijsstijgingen, die door verhoging van het uitgavenniveau van de overheid en de „cost push“-effecten van de daarmee samenhangende stijging van de belastingdruk (inclusief de parafiscale heffingen) kunnen worden verwacht 1). Daarbij is ook de vraag aan de orde gesteld in hoeverre het budget van de centrale overheid door het voornemen, een relatief groot gedeelte van de extra uitgaven te dekken via monetaire financiering, bijdraagt tot verhoging van het inflatietempo. Zoals bekend wordt het financieringstekort op kasbasis voor 1976 voor de centrale overheid en de overige publiekrechtelijke lichamen geraamd op 8,5% van het nationale inkomen. Het is ondenkbaar dat dit tekort (volgens het *CEP 1976* groot f. 17,5 mrd.) 2) via monetair neutrale financiering kan worden gedekt, aangezien daardoor een netto-kapitaalmarktberoep van 8,5% van het nationale in-

komen zou worden gevergd. In dit verband kan worden verwezen naar het historisch gezien omvangrijkste kapitaalmarktberoep dat door de overheid is gedaan in 1958-1959 toen dit ruim 5,5% van het nationale inkomen bedroeg 3).

Voorts worden in de *MEV 1976* 4) een aantal factoren genoemd waardoor het onwaarschijnlijk lijkt dat dit percentage voor 1976 haalbaar is. De onzekerheid omtrent het toekomstige verloop van het inflatietempo werkt bij de beleggers een duidelijke aarzeling in de hand hun middelen voor lange termijn af te staan.

De kapitaaluitvoer in de vorm van directe investeringen en ontwikkelingshulp is bovendien aanzienlijk groter dan in de jaren vijftig. Wij zouden er nog aan kunnen toevoegen, dat de spaarquote, die uitgedrukt in procenten van het netto nationale inkomen tegen marktprijzen in de jaren 1958 en 1959 zich op het niveau van rond 20% bevond in 1976 zal teruglopen tot 16% 5), terwijl deze in 1974 nog 20% bedroeg.

Weliswaar is deze teruggang grotendeels in de publieke sector geconcentreerd 6) — de besparingen van de overheid lopen terug van f. 9,3 mrd. in 1974 tot f. 3,2 mrd. in 1975 — doch mede als gevolg van de sterk gestegen arbeidsinkomensquote lijkt het onwaarschijnlijk dat de daarmee sa-

te nemen maatregelen te coördineren, is hierbij noodzakelijk.

Wat de orderplaatsing zelf betreft, is in Nederland een centraal orgaan aanwezig dat hiermede zou kunnen worden belast namelijk het reeds eerder genoemde Rijksinkoopbureau. Naar onze mening zou het aanbeveling verdienen indien de Nederlandse overheid aandacht zou schenken aan de mogelijkheden welke op dit terrein aanwezig zijn. Het verstreken van ondersteuningsopdrachten om bepaalde bedrijven uit politiek-economische overwegingen te steunen, komt ons daarentegen niet geheel zonder bedenkingen voor. Evenmin is het doelgericht ondersteunen van een door de overheid te voeren mededingingspolitiek via het aankoopbeleid naar onze mening wenselijk.

B. A. de Wilde

* Prof. Dr. J. N. F. Bakker is hoogleraar in de economie aan de Universiteit van Amsterdam. Drs. A. H. A. van der Meer is staffunctionaris bij de Centrale Rabobank te Utrecht (Stafgroep Internationaal Beleid) en schreef dit artikel (in het bijzonder de meer empirische gedeelten) à titre personnel.

1) Zie Th. A. Stevers, *de Volkskrant*, 18 september 1975; P. Korteweg, *Begrotingstekorten — een oefening in politieke economie, ESB*, 10 september 1975, alsmede het bijzondere nummer van *ESB* van 1 oktober 1975; C. Goedhart, *De Miljoenennota, Maatschappijbelegingen*, 1975, no. 10.

2) CPB, *Centraal Economisch Plan 1976*, hfdst. 1.

3) CPB, *Macro Economische Verkenning 1976*, blz. 91.

4) *MEV 1976*, blz. 91.

5) CPB, *Centraal Economisch Plan 1976*, t.a.p.

6) CPB, *Centraal Economisch Plan 1975*, blz. 264-265.

menhangende negatieve effecten op de besparingen in de private sector verwaarloosbaar zijn. Het mag dan ook worden betwijfeld of het te verwachten kapitaalmarktberoep van de collectieve sector (incl. de onderhandse leningen al dan niet via de voorinschrijfrekening), mede gezien het verwachte herstel van de investeringsactiviteit, meer dan 4 à 5% van het nationale inkomen zal kunnen bedragen. Een en ander kan worden toegelicht met behulp van tabel 1 7).

Tabel 1. Aanbod en beroep op de kapitaalmarkt in procenten van het nationale inkomen

	1974	1975
binnenlands aanbod		
spaarbanken	0,8	1,4
londsen	7,0	8,3
gezinnen en bedrijven	1,7	1,9
geldscheppende instellingen	3,3	3,1
totaal	12,8	14,7
	===	===
binnenlands beroep		
rijk	1,4	2,4
lagere overheid	2,3	1,9
private sector	8,3	9,7
	3,7	4,3
totaal	12,0	14,0
	===	===
netto afvloeiing naar het buitenland	0,8	0,7
	12,8	14,7
	===	===

Daaruit volgt weer dat een eventueel beroep op monetaire financiering ten behoeve van de overheid niet beneden de 3,5 à 4,5 % van het nationale inkomen zal kunnen worden gehouden. Immers, import van kapitaal met het doel het financieringstekort van de centrale overheid geheel of gedeeltelijk te dekken wordt ongewenst geacht als gevolg van de effecten van een dergelijk beroep op de wisselkoers van de gulden.

Het effect van de recente maatregelen ter verruiming van de kapitaalexport (in het bijzonder via verhoging van de emissie-activiteit van euroguldennotes) zou hierdoor kunnen worden gefrustreerd.

Het niet via de binnenlandse kapitaalmarkt of buitenlandse bronnen te dekken financieringstekort zal derhalve op kasbasis f. 7 - f. 9 mrd. kunnen bedragen. Gesteld kan worden dat dit tekort grotendeels samenhangt met de conjuncturele impuls, die in de *Miljoenennota 1976* op f. 7 mrd. wordt geraamd.

Erkend wordt in de nota dat het hier gaat om een riskante operatie. De problemen waarmee de regering worstelt, zijn dan ook niet gering. Het is hierbij een schrale troost te bedenken, dat de structurele en conjuncturele vraagstukken die in de *Miljoenennota 1976* worden geëtaleerd zich in meerdere of mindere mate in vrijwel alle Westeuropese landen voordoen. Toenemende werkloosheid, al dan niet in samenhang met de trendmatige stijging van het aandeel van de loon- en salaristrekken in het nationaal inkomen, de voortdurende daling van de spaarquote van de private sector (en in verband hiermee een dalende solvabiliteitsgraad van de ondernemingen als geheel genomen) en de relatief toenemende omvang van financieringstekorten die niet volledig op de binnenlandse kapitaalmarkt kunnen worden gedekt zijn geen specifiek Nederlandse problemen. Wel spelen in ons land een aantal bijzondere factoren een rol, zoals de kwetsbare concurrentiepositie van het bedrijfsleven en de aardgasbaten, waardoor een conjunctuurpolitiek wordt gecompliceerd.

Opzet van het artikel

Doordat de omvang van de conjuncturele impuls in de *Miljoenennota 1976* in grote lijnen overeenkomt met het bedrag dat de overheid in 1976 op de geldmarkt wil opnemen, draagt

het budgetbeleid dit jaar op het eerste gezicht een Keynesiaanse signatuur. Er zal dan ook vooral worden nagegaan, in hoeverre hiervan sprake is. Daartoe zal allereerst een globaal overzicht worden gegeven van de hoofdzaken van de theorie van Keynes alsmede van de belangrijkste theoretische ontwikkelingen die zich in de jaren vijftig en zestig hebben voorgedaan en die ertoe hebben bijgedragen dat de inzichten omtrent de rol van de overheid bij het bevorderen van een stabiele economische ontwikkeling in de loop van de tijd zijn gewijzigd.

In het bijzonder zal worden nagegaan, in hoeverre de theorievorming rekening heeft gehouden met het vrijwel allerwegen opgetreden verschijnsel van de trendmatig stijgende arbeidsinkomstenquote. Het spreekt welhaast vanzelf dat de meningsvorming rondom de bekende „trade off” tussen de doelstellingen van een zo hoog mogelijke graad van werkgelegenheid en een zo stabiel mogelijk verloop van het algemeen prijsniveau daarbij zal worden betrokken.

Aan de hand van dit overzicht zal vervolgens worden gepoogd na te gaan of het in ons land gevoerde budgetbeleid in de jaren 1974 en 1975 had kunnen worden verbeterd, en of voor 1976 andere, minder riskante alternatieven denkbaar waren. Daarbij wordt vooral het conjuncturele gedeelte onder de loep genomen; een oordeel over de door de regering wenselijk geachte structurele ontwikkeling (in het bijzonder met betrekking tot het accent dat vooral op de uitbreiding van de collectieve voorzieningen wordt gelegd) blijft achterwege. Uiteraard betekent dit niet dat de structurele aspecten van het budgetbeleid buiten beschouwing kunnen blijven, doch de daarmee samenhangende doelstellingen worden als een gegeven aanvaard.

De theorie van Keynes en het verband tussen conjuncturele werkloosheid en prijsstabiliteit

Zoals algemeen bekend, vooronderstelt de Keynesiaanse theorie in zijn meest bekende en vereenvoudigde formulering dat er een min of meer L-vormig verband bestaat tussen (veranderingen in) de bezettingsgraad van de produktiefactoren (meestal uitgedrukt in een werkloosheidspercentage) en de procentuele toename van het prijsindexcijfer voor consumptiegoederen, voor zover dat als een graadmeter voor de geldwaarde wordt gezien 8). Door de onderlinge samenhang van prijzen en lonen is ook tussen (veranderingen in) de bezettingsgraad en de loonindex een L-vormig verband voor de hand liggend.

Ingeval niet alle produktiefactoren in het economisch proces zijn ingeschakeld, kan de overheid door verhoging van het niveau van haar uitgaven of door belastingverlaging ertoe bijdragen dat de vraag naar goederen en daarmee ook naar produktiefactoren toeneemt. Het daardoor ontstane financieringstekort kan zonder bezwaar langs monetaire weg worden gedekt, aangezien het algemene prijspeil hierdoor niet of nauwelijks wordt beïnvloed. Eerst wanneer de toestand van volledige werkgelegenheid wordt bereikt of benaderd zal een voortgaande monetaire financiering inflatie uitlokken.

Iets ingewikkelder wordt de theorie ingeval ervan wordt uitgegaan dat reeds voordat alle produktiefactoren zijn ingeschakeld als gevolg van een daling van de grensproductiviteit een duidelijke neiging tot prijsstijging van consumptiegoederen zal optreden. Een dergelijke daling van de grensproductiviteit kan samenhangen met bijvoorbeeld sectoriële knelpunten in de produktiestructuur of schaarste aan specifieke soorten arbeid. Doet zich een dergelijk geval voor, dan

7) De Nederlandsche Bank, *Jaarverslag 1975*, blz. 88.

8) Van de meest gangbare leerboeken noemen wij R. G. Lipsey en P. O. Steiner, *Economics*, 4e druk, blz. 829.

zal de beslissing omtrent een eventuele voortzetting van de stimuleringspolitiek door middel van monetaire financiering mede kunnen worden beoordeeld aan de hand van een analyse van de oorzaken van de kostenstijging en de remedies daartegen. Daarbij wordt vooropgesteld dat deze oorzaken uiteindelijk voortvloeien uit de vraagontwikkeling.

In overwegende mate bestaat voorts overeenstemming over het doorgaans niet prijsneutrale karakter van monetaire financiering indien de werkloosheid hoofdzakelijk van structurele aard is. Dergelijke gevallen werden aanvankelijk vooral in de literatuur over de groeivraagstukken in ontwikkelingslanden uitvoerig behandeld 9).

Bovendien is de opvatting gemeengoed dat indien volledige werkgelegenheid in zicht komt of bereikt is, maatregelen dienen te worden voorbereid c.q. genomen ter consolidering van de vlottende schuld die in samenhang met het voorafgaande stimuleringsbeleid is geplaatst. Deze consolidering dient in versterkte mate te worden voortgezet indien een overbesteding dreigt te ontstaan als gevolg van een te krachtig tempo van het economisch herstel.

Al deze opvattingen worden niet in wezenlijke mate beïnvloed indien sprake is van een groeiende economie waarin perioden van hoogconjunctuur worden afgewisseld door recessies. In dergelijke gevallen kan de liquiditeitsmassa c.p. ongeveer in evenredigheid met het nationale inkomen toenemen zodat ruimte ontstaat voor monetaire financiering. De vraag in hoeverre deze ruimte door de overheid kan worden benut dan wel bij voorkeur aan bijvoorbeeld de ondernemingen zou kunnen toevallen (in verband met de sterk afgenomen mogelijkheden tot interne financiering sedert de jaren vijftig) laten wij hier buiten beschouwing. In de gangbare opvattingen die in voorgaande alinea's globaal zijn samengevat zijn de effecten op de categoriale inkomensverdeling lange tijd min of meer op de achtergrond blijven staan. De op Keynes c.s. gebaseerde theorie besteedt vooral aandacht aan de ontwikkeling van de produktie, de werkgelegenheid en het prijsniveau. Impliciet wordt er klaarblijkelijk van uitgegaan dat werknemers, werkgevers en overheid samenwerken in het streven de werkloosheid terug te dringen en de ontwikkeling van de categoriale inkomensverdeling min of meer op haar beloop laten.

Dit leek in de jaren dertig een zo vanzelfsprekende zaak dat Keynes in zijn *General theory* geen aandacht besteedde aan de vraag wat er zou moeten gebeuren indien vakbonden (al dan niet in een poging de stijging van de collectieve lasten af te weten) gedurende het stimuleringsproces zouden proberen het reële loonpeil autonoom op te drijven boven het niveau dat door de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit wordt bepaald (wage push), of ondernemingen zouden pogen hun winstmarges autonoom te verbeteren (price push). Keynes ging ervan uit dat door de geldillusie de aanbieders van arbeid desnoods genoeg zouden nemen met een lager reëel loonpeil. In latere ontwikkelingen van de theorie werd deze veronderstelling vervangen door de hypothese dat de aanbieders van arbeid streven naar het behoud van het reële loonpeil op korte termijn, en dat in de categoriale inkomensverdeling globaal gezien geen verandering zou optreden.

De theorie van Keynes, de inkomensverdeling en autonome prijsstijgingen

Met Pen kan men betogen dat de Keynesiaanse theorie geen verdelingstheorie omvat 10). Pogingen om deze erin te brengen zijn onder andere gedaan door Föhl 11) en Kaldor 12).

Föhl nam aan dat gedurende het stimuleringsproces de arbeidsinkomensquote c.p. zou afnemen. Dit zal in het bijzonder het geval zijn indien bij constante prijzen van eindprodukten (waar in op Keynes geïnspireerde analyses als regel van wordt uitgegaan) de arbeidskosten per eenheid produkt bij uitbreiding van de produktie-omvang constant blijven

en de prijzen van de overige variabele produktiefactoren hetzelfde gemiddeld constant blijven bij een dalend verloop van de gemiddelde vaste kostencurve (samenhangend met de verbetering van de bezettingsgraad van de vaste kapitaalgoederenvoorraad in de onderneming), hetzij eveneens gemiddeld dalen. Dergelijke situaties waren in de jaren dertig en ook nadien niet ongebruikelijk, zodat de winstmarges bij uitbreiding van de produktie toenamen en daarmee de quote van de „overige inkomens” steeg. Het omgekeerde kan gebeuren bij een teruglopen van de effectieve vraag. Men ziet dan ook veelal dat bij het intreden van een recessie de arbeidsinkomensquote aan de hoge kant is, hetgeen door het daarop volgende proces van herstel wordt gecorrigeerd.

Er zijn ook andere veronderstellingen mogelijk, bijvoorbeeld dat de daling van de gemiddelde vaste kosten wordt gecompenseerd door een zodanige stijging van de gemiddelde variabele kosten (waaronder vooral de loonkosten) dat de gemiddelde totale kosten per eenheid produkt ongeveer gelijk blijven en derhalve (nog steeds onder de veronderstelling van constante prijzen van eindprodukten) de daling van de arbeidsinkomensquote die Föhl meent te zien achterwege kan blijven. Een dergelijk geval vooronderstelt doorgaans de aanwezigheid van machtsposities aan de aanbodzijde van de markten van produktiefactoren (in het bijzonder op de arbeidsmarkt), waardoor een reële prijsdaling aldaar wordt tegengegaan. Kaldor heeft vooral een belangrijke bijdrage geleverd tot de ontwikkeling van de theorie van de inkomensverdeling op lange termijn in een groeiende economie 12).

Aan de conjunctuurtheorie werd een nieuwe impuls gegeven door de publikatie van het befaamde artikel van A. W. Philips 13), waarin de relatie tussen de ontwikkeling van het nominale loonpeil en de werkloosheid in Engeland werd onderzocht met als resultaat dat het L-vormig verloop werd vervangen door een kromlijinig verband. Aangezien lonen en prijzen met elkaar samenhangen, werd al spoedig ook de betrekking tussen werkloosheidspercentage en procentuele stijging van het algemeen prijsniveau als een kromlijnige gezien, waarmee de strijdigheid van de doelstellingen van volledige werkgelegenheid en prijsstabiliteit opnieuw in de theorie werd geïntroduceerd. Aanvankelijk werden de oorzaken van deze strijdigheid vooral gezocht aan de kant van de effectieve vraagontwikkeling en werd mitsdien bestedingsbeperking aanbevolen als remedie tegen een te krachtige stijging van het prijsniveau.

In een later stadium ontstond het verschijnsel dat relatief hoge werkloosheidspercentages gelijktijdig samengingen met relatief grote veranderingen in het algemeen prijsniveau, zodat de aandacht werd verschoven in de richting van de kostenzijde en van het totale aanbod. Daarmee werd de discussie tussen economen over de oorzaken van het inflatieverschijnsel („cost push” versus „demand pull”) opnieuw aangewakkerd. Deze is in vele opzichten verward geweest, onder andere omdat veelal niet nauwkeurig kan worden vastgesteld of een inflatoire prijsbeweging uiteindelijk het gevolg is van een te omvangrijke effectieve vraag („inflationary gap”) of van tekortkomingen aan de zijde van het totale aanbod. In dit verband kan worden verwezen naar de discussies over de omschrijving van de begrippen „cost

9) Zie bijvoorbeeld B. Higgins, *Economic development*, Revised edition, New York, 1968, hoofdstuk 22; E. E. Hagen, *The Economics of development*, Homewood (Ill.), 1968, hoofdstuk 15.

10) J. Pen, *Income distribution*, 1971, blz. 181.

11) C. Föhl, *Geldschöpfung und Wirtschaftskreislauf*, 1937.

12) N. Kaldor, *Alternative theories of distribution*, *Review of Economic Studies*, 1956, alsmede de daar genoemde literatuur.

13) A. W. Philips, *The relationship between unemployment and the rate of change of money wage rates in the United Kingdom, 1861-1957*, *Economica*, 1958.

push" en „demand pull", die ertoe hebben geleid dat sommige auteurs dit onderscheid onvruchtbaar zijn gaan vinden, te meer omdat bijvoorbeeld door uiteenlopende sectoriële ontwikkelingen beide vormen van inflatie gelijktijdig kunnen voorkomen (4). Het is opvallend dat daarbij als regel weinig aandacht is geschonken aan de relatie tussen beide vormen van inflatie met de categoriale inkomensverdeling.

Het verschil van mening omtrent de oorzaken van het inflatieverschijnsel is ernstig, en kan voor de conjunctuurpolitiek onaangename consequenties hebben. Immers, een poging tot afremming van een inflatoire ontwikkeling, die abusievelijk wordt toegeschreven aan „demand pull", via bestedingsbeperking kan ertoe leiden dat de prijsstijging wordt versterkt omdat de door conjunctuurpolitieke maatregelen veroorzaakte verhoging van de belastingdruk en de rentevoet in de prijzen van consumptiegoederen wordt afgewenteld. Voorts kunnen maatregelen die erop zijn gericht de „cost push" terug te dringen (en die zoals bekend vooral steunen op de instrumenten van loon- en prijspolitiek, met inbegrip van mededingingspolitiek, handelspolitiek en dergelijke) averechtse gevolgen hebben voor de werkgelegenheid, zonder op lange termijn het inflatietempo merkbaar te beïnvloeden. Opvallend is bovendien dat de rol van de overheidssector in het werkgelegenheids- en prijsontwikkelingsproces lange tijd niet duidelijk uit de verf is gekomen.

Uit de theorie van Keynes krijgt men veelal de indruk, dat de taak van de overheid bij het stabiel houden van de inkomensontwikkeling kan worden vergeleken met die van een stoomgemaal, dat de waterstand op peil moet houden. De eenzijdige aandacht voor de noodzaak de economische kringloop bij een zo hoog mogelijk niveau van werkgelegenheid in stand te houden heeft lange tijd ertoe bijgedragen dat aan het verschijnsel van de relatief sterk groeiende collectieve sector in de conjunctuurtheorie niet de juiste aandacht is besteed. Het is in dit verband opvallend dat bestaande inflatietheorieën veelal aanknopen bij oorzaken die in het gedrag van de gezinnen, bedrijven of pressiegroepen kunnen worden gevonden.

„Cost push", economische groei en categoriale inkomensverdeling

Doordat er in de traditioneel-Keynesiaanse analyses stilzwijgend van wordt uitgegaan dat ondernemingen als gevolg van de onderlinge concurrentiestrijd geen autonome prijsverhogingen invoeren gedurende het herstelproces na een recessie, en vakbonden ervan afzien autonome loonsverhogingen af te dwingen, worden er elementen verwaarloosd die van grote betekenis zijn gebleken voor een verdere theorievorming op het gebied van de inkomensverdeling. Er wordt dan immers geen aandacht geschonken aan de effecten op lange termijn van tussentijdse wijzigingen (samenhangend met veranderingen in de economische toestand en de vooruitzichten met betrekking tot de ontwikkeling van het herstelproces) in de prioriteitenvolgorde van de doelstellingen van organisaties en ondernemingen die op de arbeidsmarkt c.q. de afzetmarkten van consumptiegoederen een overheersende positie innemen. Dit gebrek aan aandacht werkt nog steeds door in de meeste inkomensverdelings-theorieën (5).

In dit opzicht kan een duidelijke kloof worden vastgesteld tussen inkomensverdelingstheorie en inflatietheorie. Indien we de schrijvers, die vooral aan de „cost push" aandacht hebben besteed, globaal indelen in de aanhangers van de „bargaining power approach" en de „mark up approach" (6) kan worden betoogd dat in beide benaderingen de gevolgen voor de inkomensverdeling van manipulaties van prijzen en lonen, die niet voortvloeien uit reacties op een overbesteding, aan de orde worden gesteld.

Doorgaans wordt echter weinig expliciet aandacht besteed aan verschuivingen in de prioriteitenvolgorde van de doelstellingen van vakbonden en ondernemingen als een onmid-

dellijk en rechtstreeks uitvloeisel van de conjunctuurpolitiek van de overheid. Indien immers door het op de voorgrond stellen van een hoge graad van werkgelegenheid als primaire doelstelling de overheid een grote verantwoordelijkheid op zich neemt voor de gang van zaken op de arbeidsmarkt, kan een dergelijke politiek niet alleen op korte, doch ook op lange termijn leiden tot een belangrijke structurele versterking van de machtspositie van de vakbeweging en van grote ondernemingen.

Wij laten hierbij de interessante en veelbesproken vraag in hoeverre de invloed van werknemersorganisaties op de loonvorming al dan niet een weerspiegeling vormt van de reële verhoudingen op de arbeidsmarkt buiten beschouwing, evenals de vraag in hoeverre het evenwicht op de arbeidsmarkt beïnvloed wordt door de mate van cohesie van de vakbeweging (7) of door de mate van agressiviteit waarmee deze haar doelstellingen nastreeft (8). Zelfs indien hier sprake zou zijn van een atomistische marktform, dan zou van een reële versterking van de positie van de produktiefactor arbeid als gevolg van een overheidspolitiek, gericht op de handhaving van volledige werkgelegenheid, sprake zijn.

Het vooruitzicht dat elke verstoring van enige betekenis van het evenwicht op de arbeidsmarkt bij het bestaande loonpeil uiteindelijk zal leiden tot overheidsmaatregelen gericht op het herstel van een hoge graad van werkgelegenheid zal tot gevolg kunnen hebben dat bij loononderhandelingen een belangrijke rem wegvalt tot matiging van de eisen van de vakbonden. Voor zover deze daartoe meewerken, gebeurt dit als regel met het oogmerk bij een verbetering van de economische toestand de opgelopen achterstand zo spoedig mogelijk in te lopen. Een dergelijke tactische opstelling draagt er op korte termijn toe bij dat bij het ontstaan van een recessie de dan bestaande kringloop in stand blijft, doch zal op lange termijn kunnen bijdragen tot een verandering van de categoriale inkomensverdeling ten gunste van de produktiefactor arbeid.

De structurele positie van deze produktiefactor wordt bovendien nog eens in belangrijke mate versterkt indien de overheid naast het voeren van een beleid gericht op een hoge graad van werkgelegenheid aan een andere economisch-politieke consequentie van de theorie van Keynes uitvoering geeft, doordat zij gaat streven naar een verhoging van de stabiliteit van het economisch stelsel. Dit kan in het bijzonder gebeuren door het opvoeren van de overdrachtsuitgaven en de verhoging van de mate van progressie van de belastingen op het inkomen. Daarmee wordt beoogd de inkomensverdeling ten gunste van de lagere inkomensklassen te wijzigen en de macro-economische consumptiefunctie duurzaam in opwaartse richting te verschuiven. Een dergelijke politiek is in vele landen na de tweede wereldoorlog in zwang gekomen. Daarbij zijn de lagere inkomensklassen niet alleen langs fiscale weg bevoordeeld (belastingvrij minimum inkomen, matige progressie in de belastingtarieven bij relatief lage inkomens en dergelijke) doch bovendien is een ruime uitbrei-

14) C. L. Schulze, *Recent inflation in the United States*, uit: *Employment, growth and price levels*, Washington, 1959. (US Congress Paper), alsmede W. G. Bowen, *The wage-price issue: a theoretical analysis*, Princeton, 1960.

15) Zie bijvoorbeeld M. Bronfenbrenner, *Income distribution theory*, Chicago-New York, 1971; H. G. Johnson, *The theory of income distribution*, Londen, 1972.

16) Wij volgen hierbij J. Burton, *Wage inflation*, Londen, 1972, blz. 18 en verder. De „bargaining approach" analyseert meer in het bijzonder de machtspositie van vakbonden, de „mark up approach" van georganiseerde groepen in het algemeen.

17) Zie hiervoor bijvoorbeeld A. M. Ross, *Trade union wage policy*, Berkeley, 1948; N. W. Chamberlain en J. W. Kuhn, *Collective bargaining*, New York, 1965, alsmede de daar behandelde literatuur en voorts de recent verschenen dissertatie van E. P. de Jong, *Een inleiding tot het denken over arbeidsconflictenrecht*, Utrecht, 1975.

18) J. Pen, *The wage rate under collective bargaining*, Harvard, 1959.

ding gegeven aan het stelsel van de sociale verzekering, zodat in vele gevallen de gevolgen van een scherpe terugval in het inkomen van economisch kwetsbare bevolkingsgroepen worden opgevangen door verworven rechten op uitkeringen en ondersteuning. Ook langs andere wegen werd de economische positie van deze groepen versterkt (men denke bijvoorbeeld aan het in ons land gevoerd huursubsidiebeleid).

Met name de verzekering tegen de gevolgen van min of meer langdurige werkloosheid heeft naast de opkomst van belangenorganisaties aan weerszijden van de arbeidsmarkt en meer in het bijzonder de institutionalisering van de loonvorming ertoe bijgedragen dat in vergelijking tot de jaren dertig wezenlijke veranderingen in de werking van het arbeidsmarktmechanisme zijn opgetreden. Immers, de invoering van een verzekering tegen werkloosheid brengt met zich dat het aanbod van arbeid dat tegen het bestaande loonpeil niet kan worden tewerkgesteld uit de markt wordt genomen, zodat een potentiële daling van het reële loonpeil daardoor op korte termijn wordt tegengegaan. In hoeverre deze ook op lange termijn zal uitblijven, hangt af van factoren als de verzekeringsvoorwaarden, de wijze van financiering van de uitkeringen en dergelijke.

Bij de verzekeringsvoorwaarden spelen met name de hoogte van de uitkering, de maximale uitkeringsperiode en de voorwaarden die de verzekerde mag stellen aan zijn herinschakeling in het arbeidsproces („passende arbeid”) een rol, terwijl bij de financiering de vraag van belang is, op welke schouwers de lasten worden afgewenteld. Bij een enigszins soepele toepassing van de verzekeringsvoorwaarden mag worden verwacht dat de tijd voor het zoeken naar een nieuwe werkkring zal worden verlengd, zodat het werkloosheidspercentage toeneemt. Ook het systeem van financiering kan een rol spelen; ingeval het overheidsbudget hierbij in belangrijke mate wordt ingeschakeld kan in extreme gevallen een neerwaartse aanpassing van het reële loonpeil lange tijd worden tegengehouden, indien een regering daartoe door een bepaalde politieke constellatie min of meer wordt gedwongen.

Uit het voorgaande blijkt nu met welke ontwikkelingen op lange termijn rekening moet worden gehouden indien de overheid niet alleen de doelstelling van een zo hoog mogelijke graad van werkgelegenheid prioriteit geeft, doch bovendien het arbeidsmarktmechanisme in die zin beïnvloedt dat bijvoorbeeld aan werkloos geworden arbeidskrachten gedurende een geruime tijd een inkomensniveau wordt gegarandeerd dat aansluit bij het laatstgenoten inkomen. Zij kan daardoor in de hand werken dat de leiding van de vakbeweging (al dan niet onder pressie van de achterban) ertoe wordt verleid haar medewerking aan de doelstelling van een hoog niveau van werkgelegenheid te verzakken en het accent van haar streven te verleggen naar het opvoeren c.q. het maximaliseren van de loonsom. Daardoor wordt in de regel werkloosheid bevorderd. Bovendien wordt de ruimte tot het afdwingen van loonstijgingen die uitgaan boven de toename van de arbeidsproductiviteit vergroot, indien de gevolgen van de daardoor veroorzaakte werkloosheid grotendeels door bijvoorbeeld het budget van de centrale overheid worden gedragen.

Onnodig te zeggen, dat ook het toenemende beslag van de overheidssector op de groeiende productie, voor een deel als gevolg van ontwikkelingen in de private sector en voor een deel samenhangend met politieke voorkeursoordelen, de naar „cost push” tenderende krachten versterkt. Dit is

ook het geval met bepaalde ontwikkelingen in de ondernemingen. Autonome prijsstijgingen gedurende het herstelproces behoeven immers niet noodzakelijk samen te hangen met loonstijgingen die in de prijzen worden doorberekend, doch kunnen ook geheel los daarvan optreden. Op lange termijn stimuleert een beleid dat is gericht op een hoge graad van werkgelegenheid en een stabiele inkomensontwikkeling bij een voldoende werking van de mededinging, het invoeren van nieuwe producten en produktietechnieken. De vooruitzichten voor een stabiele afzetontwikkeling worden immers gunstiger, zodat het rendement op de investeringen kan toenemen. Dit verschijnsel zal zich in het bijzonder manifesteren in de snel groeiende sectoren van het productieproces in samenhang met een gunstige vraagontwikkeling, al dan niet vergezeld van een snelle technische vooruitgang. De in deze sectoren werkzame ondernemingen zullen ten einde in hun financieringsbehoeften te voorzien de neiging hebben te streven naar de opvoering van hun winstmarges, en hun expansie oefent weer invloed uit op de arbeidsmarktontwikkeling.

Wij stuiten hier op het reeds door Schulze 19) gesignaleerde verschijnsel van de opwaartse druk die door de „wage leaders” op het algemene loonpeil wordt uitgeoefend en waardoor ook het algemene prijspeil wordt beïnvloed. Zoals bekend kan men voor de verklaring van dit verschijnsel, dat in het laatste decennium in toenemende mate de aandacht heeft getrokken, slechts ten dele bij de economische theorie terecht. Deze kan aannemelijk maken dat in een situatie van (bijna) volledige werkgelegenheid, wanneer als regel sprake is van een relatief inelastische vraag naar arbeid (het aanbod van arbeid wordt doorgaans, behoudens bij zeer lage loonvoeten, als inelastisch beschouwd) een geringe verschuiving van de vraagcurve naar arbeid in opwaartse richting reeds een verhoudingsgewijs grote loonstijging met zich kan brengen. Dit zal met name het geval zijn indien de „wage leaders” regionaal in sterke mate zijn geconcentreerd, waardoor al vanzelf beperkingen in het aanbod van arbeid optreden.

Ten slotte kan worden gewezen op studies als die van Perry 20) die een empirische relatie omtrent de loon- en prijsontwikkeling in de Verenigde Staten heeft ontwikkeld, volgens welke de procentuele toename in de loonvoet niet alleen afhankelijk is van het werkloosheidspercentage en de procentuele toename in het algemene prijspeil, doch bovendien van de ontwikkeling van de netto winstvoet in de bedrijven (gedefinieerd als het quotiënt van de nettowinsten en de nettowaarde van de activa) alsmede van veranderingen in die winstvoet.

Er is echter nog geen bevredigende verklaring gevonden voor het verschijnsel dat in stagnerende bedrijfstakken de loonvoet als regel eveneens toeneemt, hoewel deze eigenlijk zou moeten dalen 21).

J. N. F. Bakker
A. H. A. van der Meer

19) C. L. Schulze, t.a.p. wees met zijn „demand shift theory” op het gelijktijdig optreden van „demand pull” in expanderende sectoren en „cost push” in stagnerende bedrijfstakken.

20) G. L. Perry, *Unemployment, money wage rates and inflation*, Cambridge, 1966.

21) Zie bijvoorbeeld een studie als van O. Eckstein en T. A. Wilson, *The determinants of money wages in American industry*, volgens welke de loononderhandelingen in een „key group” van bedrijfstakken als voorbeeld gelden voor andere sectoren.

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

Prognose van de arbeidsreserve in Twente

DRS. M. H. DROPPERT*

Daar er vooral door de contacten met het bedrijfsleven, de centrale en de regionale overheid behoefte ontstond aan informatie over de verwachte ontwikkeling van de arbeidsreserve in Twente, worden door mij sedert 1972 elke maand de cijfers berekend van de arbeidsreserve voor de komende 6 maanden voor de rayons Almelo, Hengelo en Enschede en tevens voor de sectoren in de arbeidsreserve. In hoeverre de geproduceerde cijfers zich zouden lenen voor het voeren van een beleid dat inspeelt op deze ontwikkelingen, zou aan de hand van gebleken betrouwbaarheid van de cijfers moeten worden bepaald. In dit artikel zal een toelichting worden gegeven op de gevolgde methodiek bij het opstellen van prognoses voor de ontwikkeling van de arbeidsreserve in Twente.

Methodiek

De gehanteerde methodiek kan worden aangeduid als de methodiek van trendexploitatie, zijnde een techniek die op basis van een tijdreeks van kwantitatieve historische gegevens vooruit berekent hoe de situatie zal zijn in de prognoseperiode. De basisveronderstelling die impliciet wordt gehanteerd, is de voortzetting in de toekomst van een voor het verleden gevonden verband tussen trendwaarde en de factor tijd. In dit verband werd gebruik gemaakt van de voortschrijdende jaartotalen van de arbeidsreserve van mannen in Twente, in de arbeidsrayons Almelo, Hengelo en Enschede en in de sectoren van de werkgelegenheid in Twente. De uitkomsten van deze drie gezichtshoeken moeten in principe aan elkaar gelijk zijn en vormen derhalve een extra controle-middel.

Per maand wordt vastgesteld wat de veranderingen zijn in de jaartotalen in de genoemde cijferreeks en wat de richtingscoëfficiënt is van de trendmatige ontwikkeling in de arbeidsreserve. Door deze werkwijze is voor een groot gedeelte het seizoeneffect geëlimineerd, maar de geproduceerde mutatiecijfers bevatten nog wel de incidentele storingen en extra seizoencomponenten. Door van deze cijferreeksen opnieuw het voortschrijdende jaartotaal te bepalen, kunnen deze incidentele storingen voor een groot gedeelte worden geëlimineerd.

Uit de geproduceerde cijfers bleek, dat de ontwikkeling een bepaald patroon volgt, waaruit door extrapolatie van de gevonden ontwikkeling de mutaties voor de prognoseperiode worden verkregen. In een opgaande of neergaande conjunctuur vertonen de mutaties een eenparige ontwikkeling, d.w.z. de mutaties zijn in achtereenvolgende maanden aan elkaar gelijk. Bij omslagpunten vertonen de mutaties een toenemende of afnemende waarde. Er treedt een versnelling of vertraging op.

De grootste moeilijkheid is vooruit te voorspellen op welk moment de vertraging of versnelling zal gaan optreden. Voor deze moeilijkheid werd gekeken naar soortgelijke situaties in het verleden. Alhoewel huidige situaties nooit identiek zullen zijn aan historische kan wel worden verondersteld dat de maatschappelijke vertraging- en versnellingsprocessen door min of meer dezelfde grootheden worden bepaald. Voor het bepalen van het omslagpunt van de huidige laagconjunctuur naar een opgaande fase zouden niet alleen overeenkomstige punten uit het verleden kunnen worden gehanteerd, maar ook situaties, waarin sprake is van een omslagpunt van hoogconjunctuur naar een fase van een dalende conjunctuur, zij het dat de ontwikkelingslijnen dan omgeklapt dienen te worden. Voor de goede orde zij hier vermeld, dat deze methodiek slechts op visuele toepassing is geschied en niet op basis van uitgewerkte cijfers. Deze toepassingsmogelijkheid zal nog nader moeten worden onderzocht.

Als derde element bij het bepalen van de te verwachten mutaties werden uitspraken gehanteerd van leidinggevende figuren en tevens berichten van instanties, die op het gebied van de economische ontwikkeling kennis van zaken hebben, zoals berichten van handelsbanken, Centraal Planbureau, Duitse Forschungsinstituten en goederenmarkten. De wijze waarop dit tot nu toe is geschied, is subjectief en niet gesystemiseerd. Het is denkbaar, dat hiervoor een neutrale berichtgeving, zoals bijv. conjunctuurtests, wordt gebruikt. Niettemin blijken dan toch nog moeilijkheden te ontstaan m.b.t. het kwantitatief vertalen van de mening van beter geïnformeerde bronnen. In de onderzochte periode zijn de meningen van derden vertaald in „voor het merendeel positief of negatief”. Deze uitslag is bepalend bij de keuze of een geconstateerde mutatieontwikkeling zich „gelijkblijvend”, „vertraagd” of „versneld” zal voortzetten. Niettemin blijkt de persoonlijke interpretatie van de opsteller van de prognoses een belangrijk element te vormen. Dit wordt enigszins geneutraliseerd, omdat de prognoses elke maand opnieuw worden bijgesteld en de opsteller zich zelf kan corrigeren. Het subjectieve element kan wellicht gedeeltelijk worden ondervangen door de opsteller te doen begeleiden door een kleine groep van regionale deskundigen, die zich in hun praktisch werk bezighouden met de ontwikkeling op de arbeidsmarkt.

Al met al zegt de hierna te geven beschouwing over de betrouwbaarheid niet alleen iets over de betrouwbaarheid van de methodiek, maar tevens iets over de inschattingcapaciteit van de opsteller van de prognoses. Aan de wens een methodiek te ontwikkelen die in het algemeen door een ieder kan worden toegepast, wordt dus niet voldaan. De methodiek moet dan ook gezien worden als een hulpmiddel om te komen tot een meer dan gevoelsmatige benadering van de te verwachten ontwikkeling. Met de gevolgde methodiek wordt bereikt,

* De auteur is chef van de afdeling Economische Zaken van de Gemeente Enschede.

dat op regionaal niveau met vrij eenvoudige hulpmiddelen een indruk wordt verkregen van de ontwikkelingsstendens, gespist op de regionale situatie. Er wordt meer inzicht verkregen in het feit of de ontwikkeling bij een landelijke situatie voorijlend of achterblijvend is en of specifiek eigen structurele veranderingen zich aankondigen.

Uit de praktijk blijkt, dat de fase van omslag, indien deze eenmaal is ingezet, vrij goed met de prognoses is te volgen. Echter, de moeilijke punten blijven de momenten waarop zich vertragingen of versnellingen gaan inzetten of ophouden te bestaan.

Tabel 1. Arbeidsreserve (mannen) in Twente, 1 maand vooraf

Eind maand	Actueel absoluut	%-afwijking in prognose	Gemidd. afwijking op basis van voorgaande 12 maanden	Standaarddeviatie op basis van voorgaande 12 maanden, + of -
dec. 1974	7.987	- 12,4	- 5,4	4,8
jan. 1975	8.654	+ 7,8	- 4,0	5,9
feb.	9.016	- 6,4	- 4,4	5,9
mrt.	8.351	- 2,9	- 4,7	5,7
april	8.062	- 5,0	- 5,1	5,5
mei	7.476	+ 1,8	- 4,6	5,9
juni	7.300	- 3,0	- 4,7	5,8
juli	7.644	- 3,1	- 4,3	5,9
aug.	7.792	- 3,4	- 3,5	5,2
sept.	7.699	- 3,1	- 3,9	5,0
okt.	7.415	+ 7,2	- 2,7	5,7
nov.	7.699	+ 5,5	- 1,4	5,7
dec.	8.746	+ 0,4	- 0,4	4,7
jan. 1976	9.405	- 2,4	- 1,2	4,0
feb.	9.500	+ 0,7	- 0,6	3,6

Tabel 2. Arbeidsreserve (mannen) in Twente, 2 maanden vooraf

Eind maand	Actueel absoluut	%-afwijking in prognose	Gemidd. afwijking op basis van voorgaande 12 maanden	Standaarddeviatie op basis van voorgaande 12 maanden, + of -
dec. 1974	7.987	- 20,6	- 9,8	6,7
jan. 1975	8.654	- 12,6	- 10,0	6,8
febr.	9.016	+ 2,3	- 8,6	7,5
mrt.	8.351	- 11,0	- 9,5	6,9
april	8.062	- 12,9	- 10,8	6,2
mei	7.476	- 4,9	- 10,9	6,0
juni	7.300	+ 1,0	- 10,3	6,8
juli	7.644	- 5,9	- 9,8	6,9
aug.	7.792	- 4,6	- 8,7	6,6
sept.	7.699	- 5,6	- 8,1	6,6
okt.	7.415	+ 3,6	- 7,2	7,5
nov.	7.699	+ 12,9	- 4,9	8,5
dec.	8.746	+ 6,0	- 2,6	8,3
jan. 1976	9.405	- 2,8	- 1,8	7,8
feb.	9.500	- 4,5	- 2,4	7,7

Tabel 3. Arbeidsreserve (mannen) in Twente, 3 maanden vooraf

Eind maand	Actueel absoluut	%-afwijking in prognose	Gemidd. afwijking op basis van voorgaande 12 maanden	Standaarddeviatie op basis van voorgaande 12 maanden, + of -
dec. 1974	7.987	- 24,1	- 13,2	7,0
jan. 1975	8.654	- 20,5	- 13,9	7,3
feb.	9.016	- 21,5	- 14,4	7,6
mrt.	8.351	+ 1,7	- 13,1	8,7
april	8.062	- 20,4	- 14,8	7,9
mei	7.476	- 13,3	- 15,8	6,9
juni	7.300	- 6,4	- 15,7	7,0
juli	7.644	- 1,8	- 14,9	7,9
aug.	7.792	- 9,1	- 13,9	7,9
sept.	7.699	- 7,8	- 13,1	8,0
okt.	7.415	- 0,3	- 11,6	8,5
nov.	7.699	+ 9,4	- 9,5	10,2
dec.	8.746	+ 13,0	- 6,4	11,4
jan. 1976	9.405	+ 2,9	- 4,5	11,1
feb.	9.500	- 4,3	- 3,0	10,2

Praktische moeilijkheden

Bij het opstellen van de cijferreeksen wordt gebruik gemaakt van de cijfers zoals ze door het Districtsbureau voor de Arbeidsvoorziening in Overijssel worden geproduceerd. Het is gebleken, dat bij herhaling de cijfers „opgeschoond” worden zonder dat hierbij wordt aangegeven welke kwantitatieve invloed dit had op de cijfers. Bij de sectorale indeling van de werknemers werd in 1976 diverse malen een wijziging gebracht in de beoordeling van de werkzoekende naar „geschikt” of „minder geschikt”. Ook de omstelling naar een

Tabel 4. Arbeidsreserve (mannen) in Twente, 4 maanden vooraf

Eind maand	Actueel absoluut	%-afwijking in prognose	Gemidd. afwijking op basis van voorgaande 12 maanden	Standaarddeviatie op basis van voorgaande 12 maanden, + of -
dec. 1974	7.987	- 23,9	- 17,9	6,9
jan. 1975	8.654	- 21,9	- 17,8	6,8
febr.	9.016	- 28,6	- 18,8	7,4
mrt.	8.351	- 24,7	- 19,4	7,6
april	8.062	- 10,7	- 18,9	7,9
mei	7.476	- 22,0	- 20,5	6,4
juni	7.300	- 17,7	- 21,4	5,1
juli	7.644	- 11,6	- 21,3	4,9
aug.	7.792	- 4,5	- 19,8	6,9
sept.	7.699	- 12,6	- 19,1	7,3
okt.	7.415	- 1,4	- 17,3	8,6
nov.	7.699	+ 5,1	- 14,5	10,3
dec.	8.746	+ 9,9	- 11,4	12,2
jan. 1976	9.405	+ 9,5	- 8,6	13,2
feb.	9.500	+ 1,7	- 6,7	12,3

Tabel 5. Arbeidsreserve (mannen) in Twente, 5 maanden vooraf

Eind maand	Actueel absoluut	%-afwijking in prognose	Gemidd. afwijking op basis van voorgaande 12 maanden	Standaarddeviatie op basis van voorgaande 12 maanden, + of -
dec. 1974	7.987	- 35,1	- 20,8	7,4
jan. 1975	8.654	- 21,9	- 20,5	7,4
feb.	9.016	- 29,6	- 20,7	7,6
mrt.	8.351	- 32,7	- 21,9	8,0
april	8.062	- 33,8	- 22,9	8,5
mei	7.476	- 12,9	- 22,4	9,0
juni	7.300	- 24,7	- 24,0	7,2
juli	7.644	- 21,6	- 24,5	6,2
aug.	7.792	- 15,4	- 24,0	6,9
sept.	7.699	- 6,0	- 22,7	8,8
okt.	7.415	- 5,7	- 21,0	10,1
nov.	7.699	+ 5,2	- 18,1	12,3
dec.	8.746	+ 5,6	- 14,7	13,0
jan. 1976	9.405	+ 6,7	- 12,3	14,3
feb.	9.500	+ 8,4	- 9,1	14,5

Tabel 6. Arbeidsreserve (mannen) in Twente, 6 maanden vooraf

Eind maand	Actueel absoluut	%-afwijking in prognose	Gemidd. afwijking op basis van voorgaande 12 maanden	Standaarddeviatie op basis van voorgaande 12 maanden, + of -
dec. 1974	7.987	- 38,1	- 25,3	6,8
jan. 1975	8.654	- 33,6	- 26,1	7,1
feb.	9.016	- 29,4	- 26,1	7,1
mrt.	8.351	- 33,8	- 26,9	7,4
april	8.062	- 40,5	- 28,2	8,2
mei	7.476	- 39,9	- 29,8	8,5
juni	7.300	- 21,8	- 30,2	8,1
juli	7.644	- 28,4	- 31,6	6,0
aug.	7.792	- 23,6	- 31,5	6,4
sept.	7.699	- 18,0	- 30,9	7,0
okt.	7.415	- 4,1	- 29,0	10,1
nov.	7.699	- 3,9	- 26,4	12,1
dec.	8.746	+ 6,3	- 22,7	14,5
jan. 1976	9.405	+ 2,0	- 19,8	15,5
feb.	9.500	+ 5,6	- 16,8	16,6

gebruik door computertelling heeft invloed gehad op de geproduceerde cijfers.

Alhoewel het voor de gevolgde methodiek niet van belang is, kan tevens worden gewezen op de ondoorzichtige wijze van vaststelling van de arbeidsreserve in procenten van de beroepsbevolking. Voor een voortgaande analyse van de arbeidsmarktontwikkeling is het van belang dat meer inzicht wordt verkregen in de vaststelling van de beroepsbevolking en de ontwikkeling daarvan.

Betrouwbaarheid

Ten einde de „betrouwbaarheid” van de prognoses te toetsen heb ik de periode, lopend van december 1974 tot en met februari 1976, onderzocht. De afwijking van de prognoses met de daarbij behorende, actuele cijfers is uitgedrukt in procenten van de actuele cijfers. De gemiddelde afwijking is berekend op basis van de voorafgaande 12 maanden, hetgeen eveneens geldt voor de berekende standaarddeviatie.

De berekende gemiddelde afwijking en standaarddeviatie in december 1974 heeft dus betrekking op het gehele jaar 1974. De uitkomsten hiervan worden in de tabellen 1 t/m 6 gegeven. Het aantal procentuele afwijkingen dat binnen de gemiddelde afwijking plus één- of tweemaal de standaarddeviatie ligt, is in tabel 7 weergegeven.

Tabel 7. Treffers binnen gemiddelde afwijking plus

	1-maal de stand. dev		2-maal de stand. dev	
	aantal	%	aantal	%
6 mnd. vooraf	1	6,0	14	94,0
5 mnd. vooraf	3	20,0	12	80,0
4 mnd. vooraf	6	40,0	9	60,0
3 mnd. vooraf	7	46,0	8	54,0
2 mnd. vooraf	10	66,0	5	34,0
1 mnd. vooraf	10	66,0	5	34,0
Totaal	37	41,0	53	59,0

Het percentage van het aantal treffers binnen de gemiddelde afwijking met 1-maal de standaarddeviatie loopt op van 6% in zes maanden vooraf tot 66% in één maand vooraf. Alle afwijkingen blijken te liggen binnen de gemiddelde afwijking plus 2-maal de standaarddeviatie. Hieraan kan de voorzichtige conclusie worden verbonden, dat bij het hanteren van de gevolgde methodiek geen of nagenoeg geen afwijkingen zullen ontstaan, die groter zijn dan de gemiddelde afwijking plus of min 2-maal de standaarddeviatie. De gren-

zen waartussen de procentuele afwijkingen zich in de onderzochte periode bewegen, wordt weergegeven in tabel 8.

Bij de tabellen zijn de volgende opmerkingen te maken. Met uitzondering van de prognose 1 maand vooraf valt op, dat de standaarddeviaties in de onderzochte periode in het algemeen oplopen. De gemiddelde afwijking loopt terug. Dit is een gevolg van het zich meer en meer aftekenen van een omslaande conjunctuur in de laatste maanden van 1975. De daling van de gemiddelde afwijking is wellicht ook voor een gedeelte toe te schrijven aan het leerproces tijdens het opstellen van de prognoses, waardoor de gehanteerde methodiek beter tot zijn recht komt.

Een ander opvallend punt is dat in het algemeen de gemiddelde afwijking negatief is, d.w.z. dat in het algemeen voor de komende zes maanden steeds een optimistische visie is gehanteerd met betrekking tot de te verwachten ontwikkelingen. Hierbij heeft zeker een rol gespeeld om uit beleidsoverwegingen en ter voorkoming van eventuele verwijten een somber of overmatig somber beeld voor de nabije toekomst af te schilderen. Indien de gemiddelde afwijking kan worden teruggebracht tot nul, zullen de afwijkingen op basis van de gevonden resultaten zich bewegen bij:

- 1 maand vooruit + of - 7%;
 - 2 maanden vooruit + of - 15%;
 - 3 maanden vooruit + of - 20%;
 - 4 maanden vooruit + of - 25%;
 - 5 maanden vooruit + of - 20%;
 - 6 maanden vooruit + of - 33%;
- bij een geconstateerde zekerheid van 100%.

De kans dat de afwijking binnen de gemiddelde afwijking plus of min 1-maal de standaarddeviatie zal vallen is 66% bij:

- 1 maand vooruit met een deviatie van + of - 3,5%;
- 2 maanden vooruit met een deviatie van + of - 7,5%, ervan uitgaand dat de gemiddelde afwijking van nul bereikt wordt.

Als algemene conclusie kan worden gesteld, dat binnen de aangegeven grenzen er bij de gemaakte prognose een grote mate van betrouwbaarheid kan worden geconstateerd.

Uitbouw methodiek

In de interne notitie nr. 155 voor de Stuurgroep Economie Twente wordt een poging ondernomen te komen tot jaarprognoses met betrekking tot de werkloosheid in Twente, die als mogelijke prognosemethode naar voren wordt geschoven. Drs. F. W. C. J. van de Vooren van het Economisch Technologisch Instituut Overijssel houdt zich hiermee bezig. De centrale gedachte hierbij is de toekomstige werkloosheid in Twente af te leiden uit de jaarprognoses van het Centraal

Tabel 8. Grenzen waartussen de procentuele afwijkingen zich bewegen (gemidd. afwijking ca. 2-maal de stand. dev.)

	Aantal maanden vooraf											
	1		2		3		4		5		6	
dec. 1974	+ 4,2	- 15,0	+ 3,6	- 23,2	+ 0,8	- 27,2	- 4,1	- 31,7	- 6,0	- 35,6	- 11,7	- 38,9
jan. 1975	+ 7,8	- 15,8	+ 3,6	- 23,6	+ 0,7	- 28,5	- 4,2	- 31,4	- 5,7	- 35,3	- 11,9	- 40,3
feb.	+ 7,4	- 16,2	+ 6,4	- 23,6	+ 0,8	- 29,6	- 4,0	- 33,6	- 5,5	- 35,9	- 11,9	- 40,3
mrt.	+ 6,7	- 16,1	+ 4,3	- 23,3	+ 4,3	- 30,5	- 4,2	- 34,6	- 5,9	- 37,9	- 12,1	- 41,7
april	+ 5,9	- 16,1	+ 1,6	- 23,2	+ 1,0	- 30,6	- 3,1	- 34,7	- 5,9	- 39,9	- 11,8	- 44,6
mei	+ 7,2	- 16,4	+ 1,1	- 22,9	- 2,0	- 29,6	- 7,7	- 33,3	- 4,4	- 40,4	- 12,8	- 46,8
juni	+ 6,9	- 16,3	+ 3,3	- 23,9	- 1,7	- 29,7	- 11,2	- 31,6	- 9,6	- 38,4	- 14,0	- 46,4
juli	+ 7,5	- 16,1	+ 4,0	- 23,6	+ 0,9	- 30,7	- 11,5	- 31,1	- 12,1	- 36,9	- 19,6	- 43,6
aug.	+ 6,9	- 13,9	+ 4,5	- 21,9	+ 1,9	- 29,7	- 6,0	- 33,6	- 10,2	- 37,8	- 18,7	- 44,3
sept.	+ 6,1	- 13,9	+ 5,1	- 21,3	+ 2,9	- 29,1	- 4,5	- 33,7	- 5,1	- 40,3	- 16,9	- 44,9
okt.	+ 8,7	- 14,1	+ 7,8	- 22,2	+ 5,4	- 28,6	- 0,1	- 34,5	- 0,8	- 41,2	- 8,8	- 49,2
nov.	+ 10,0	- 12,8	+ 12,1	- 21,9	+ 10,9	- 29,9	+ 6,1	- 35,1	+ 6,5	- 42,7	- 2,2	- 50,6
dec.	+ 9,0	- 9,8	+ 14,0	- 19,2	+ 16,4	- 29,2	+ 13,0	- 35,8	+ 11,3	- 40,7	+ 6,1	- 51,5
jan. 1976	+ 6,8	- 9,2	+ 13,8	- 17,4	+ 17,7	- 26,7	+ 17,8	- 35,0	+ 16,3	- 40,9	+ 11,3	- 50,8
feb.	+ 6,6	- 7,8	+ 13,0	- 17,8	+ 17,4	- 23,4	+ 17,9	- 31,3	+ 19,9	- 38,1	+ 16,4	- 50,0

Planbureau omtrent de werkloosheid in Nederland, zoals deze is gepubliceerd in *Macro Economische Verkenning* en het *Centraal Economisch Plan*. Met behulp van een regressie-analyse is getracht de relatie vast te leggen tussen de werkloosheid in Twente en die in Nederland. Zoals in de onderhavige notitie wordt opgemerkt, doet zich hierbij de moeilijkheid voor, dat deze relatie in de tijd gezien veranderingen kan ondergaan. Gezien de ontwikkeling van de cijfers van de concentratie-indexen van de arbeidsreserve t.o.v. Nederland is dit te verwachten.

Het voordeel van deze methodiek is, dat gebruik wordt gemaakt van de kennis die het Centraal Planbureau heeft m.b.t. de ontwikkeling van de onderliggende factoren, zoals de loonsomontwikkeling, de invoerontwikkeling, de investeringsontwikkeling, de produktiviteitsontwikkeling enz. Het principe van deze methodiek is reeds eerder toegepast door de gemeente Enschede in het rapport *Economische ontwikkeling Enschede 1970-1973* m.b.t. de ontwikkelingen van de actieve werkgelegenheid.

In de in de nota voor de Stuurgroep Economie Twente ontwikkelde cijfervoorbeelden zijn de geconstateerde afwijkingen tussen prognose en werkelijkheid gering. Om de betrouwbaarheid van de methode te kunnen beoordelen zullen echter meer prognoses gemaakt dienen te worden. Het causale verband tussen de ontwikkeling in Nederland en in Twente kan zeker niet worden ontkend. Hierbij dient echter te worden aangetekend, dat de structurele ontwikkeling in Twente anders kan zijn dan wat voor Nederland gemiddeld geldt. De maandelijkse afwijkingen tussen prognose en werkelijkheid als voorbodes van trendveranderingen of structuurwijzigingen worden bij deze methodiek niet waargenomen. Het zijn echter de incidentele storingen die in Twente optreden, die van belang zijn bij het voeren van een beleid op korte termijn. Door de koppeling van de prognose voor Twente aan de landelijke cijfers worden de incidentele of specifiek Twentse ontwikkelingen in de nieuwe prognoses niet meegenomen. Niettemin is de methode interessant genoeg om bij voortdurend als controlemiddel te gebruiken.

De koppeling van de Twentse cijfers aan de landelijke cijfers kan ook tot uitdrukking worden gebracht via de concentratie-index, zijnde de regionale arbeidsreserve in procenten van de beroepsbevolking, uitgedrukt in procenten van de landelijke arbeidsreserve van de beroepsbevolking in procenten. Voor het opstellen van Twentse prognoses zou ook andersom kunnen worden gewerkt, door eerst vast te stellen wat de verwachte landelijke ontwikkeling is om vervolgens de te verwachten ontwikkeling van de concentratie-index vast te stellen en daaruit de Twentse cijfers af te leiden.

Voor de uitbouw van de extrapolatiemethodiek is het gewenst dat er nader onderzoek wordt gedaan naar overeenkomstige punten in de conjunctuurontwikkeling zowel voor Nederland als Twente, ten einde vast te stellen wat de procentuele veranderingen in de voortschrijdende jaartotalen zijn geweest. Via een correlatieberekening dient te worden vastgesteld in hoeverre deze procentuele mutaties onderling overeenkomst vertonen.

Praktisch gebruik

Tot nu toe werden de Twentse cijfers als een vingeroefening geproduceerd om ervaring op te doen met het maken van prognoses en het ontwikkelen van een betrouwbare methodiek. Nu de grenzen van de betrouwbaarheid zijn aangegeven, kunnen de geproduceerde cijfers bij de beoordeling van de wenselijkheid van aanvullende werkgelegenheidsprogramma's worden gebruikt. Voor het bedrijfsleven is het van belang om over een vóór informatie over de werkgelegenheidsontwikkeling te beschikken in verband met de mogelijkheden voor het aantrekken van arbeidskrachten.

Ter afsluiting van dit artikel heb ik een voorbeeld uitgewerkt aan de hand van de ontwikkeling in de cijfers van jeugd-

werkloosheid. De jeugdwerkloosheid in Overijssel bij mannen jonger dan 19 jaar ontwikkelde zich volgens in tabel 9 gegeven cijfers.

In de eerste kolom van deze tabel zijn de absolute cijfers gegeven; in de tweede kolom de mutaties in de voortschrijdende jaartotalen, die gelijk zijn aan de verschillen tussen het absolute cijfer van de verstreken maand en de overeenkomstige maand van het voorgaande jaar (bijv.: februari 1976 - februari 1975 = 1287 - 1375 = - 88). In de derde kolom zijn weergegeven de mutaties in de voortschrijdende jaartotalen van de tweede kolom, die gelijk zijn aan de verschillen tussen de cijfers van de verstreken maand en de cijfers van de overeenkomstige maand van het voorgaande jaar (bijv.: februari 1976 - februari 1975 = - 88 - 695 = - 783).

Indien de methodiek van extrapolatie van de ontwikkeling van voortschrijdende jaartotalen voor de prognoses van jeugdwerkloosheid in Overijssel wordt toegepast, dan levert dit het volgende resultaat (zie tabel 10). Hierbij is bij alternatief I verondersteld, dat de ontwikkeling in de mutaties

Tabel 9

Maand	Absoluut	Mutaties t.o.v. overeenkomstige maand in voorgaand jaar	Mutaties in 12 mnd. totalen van mutaties
mei 1974	401	+ 66	
juni	516	+ 161	+ 276
juli	917	+ 233	+ 520
aug.	1.019	+ 381	+ 486
sept.	965	+ 420	+ 534
okt.	869	+ 342	+ 413
nov.	1.062	+ 528	+ 670
dec.	1.286	+ 696	+ 804
jan. 1975	1.503	+ 698	+ 632
feb.	1.375	+ 695	+ 753
mrt.	1.162	+ 609	+ 651
april	1.059	+ 654	+ 698
mei	1.030	+ 629	+ 563
juni	1.165	+ 649	+ 488
juli	1.478	+ 362	+ 329
aug.	1.564	+ 545	+ 164
sept.	1.485	+ 520	+ 100
okt.	1.420	+ 551	+ 209
nov.	1.307	+ 245	- 283
dec.	1.384	+ 98	- 598
jan. 1976	1.361	- 142	- 840
feb.	1.287	- 88	- 783

Tabel 10

Maand	Alternatief I (gemidd. mutatieverandering - 488, standaarddeviatie 194)	Alternatief II (gemidd. mutatieverandering - 626, standaarddeviatie 217)	
	prognose 1976	prognose 1976	actueel 1975
maart	1.283	1.145	1.162
april	1.225	1.087	1.059
mei	1.176	1.033	1.050
juni	1.326	1.188	1.165
juli	1.552	1.414	1.564
augustus	1.626	1.483	1.485

zich volgens hetzelfde gemiddelde zal voltrekken als in de periode mei 1974 tot oktober 1975. In die periode steeg de maandelijkse toename in de mutaties mei tot december 1974 om vervolgens aanvankelijk langzaam vervolgens sneller te dalen. In november 1975 veranderde de maandelijkse toename in een maandelijkse afname in de mutaties. Een daling heeft zich ingezet. De gemiddelde verandering in de mutatie in de periode mei 1974 - oktober 1975 was 488 met een standaarddeviatie van 194. In bovenstaande prognose is alternatief I derhalve een gemiddelde maandelijkse daling gehanteerd van 488.

De komende actuele cijfers kunnen ten opzichte van deze prognose een afwijking vertonen. Gezien de onderzochte periode zal die niet meer bedragen dan 2-maal de standaarddeviatie, zijnde plus of min $2 \times 194 = \text{ca. } 388$.

Bij alternatief II is als uitgangspunt gehanteerd de gemiddelde verandering in de mutaties in de periode november 1975 - februari 1976, zijnde een daling van 626 per maand met een standaarddeviatie (eigenlijk te kleine basis) van 217. Bij de te verwachten afwijkingen zal deze waarschijnlijk niet meer bedragen dan plus of min $2 \times 217 = 434$. Wanneer er wordt gerealiseerd, dat de totale cijfers van de arbeidsreserve een daling blijven vertonen, acht ik de kans dat de actuele cijfers van de jeugdwerkloosheid in negatieve zin van de prognose zullen afwijken minder groot. De enige mogelijkheid dat dit toch het geval is moet dan worden veroorzaakt door een extra uitstroom van schoolverlaters op de arbeidsmarkt, in vergelijking met voorgaande jaren. In hoeverre dat zal geschieden, wordt nog nagetrokken.

De Twentse jeugdwerkloosheid is niet op deze wijze vast te stellen, omdat in de beschikbare cijferreeks een tussenliggende periode ontbreekt. Men kan het cijfer benaderen door ruim 50% van de Overijsselse cijfers aan Twente toe te schrijven.

Naschrift

Sedert het schrijven van dit artikel zijn enige maanden verlopen. Intussen heeft een kleine peiling plaatsgevonden van de te verwachten uitstroom van schoolverlaters. Daarbij is de indruk ontstaan, dat in 1976 niet met een grote extra uitstroom van schoolverlaters gerekend behoeft te worden. De actuele cijfers van jeugdwerkloosheid in Overijssel waren:

maart	1041
april	902
mei	901

De cijfers blijven binnen de limiet van het boven omschreven alternatief II. Indien men de actuele cijfers betreft een herberekening van de gemiddelde mutatieverandering, zijnde nu de periode november 1975 - mei 1976, dan wordt dit cijfer -686 met een standaarddeviatie van 180. De prognosecijfers alternatief II voor de komende maanden kunnen derhalve met 60 verlaagd worden.

M. H. Droppert

ESB

Ingezonden

Een verdeelmodel voor de NAVO-verplichtingen

DRS. H. J. BUSMAN*

Het in *ESB* van 21 april jl. beschreven verdeelmodel voor de NATO-verplichtingen beoogt een eerste aanzet te zijn tot de ontwikkeling van een verifieerbare procedure, op grond waarvan de totale defensielasten over de ledenlanden kunnen worden verdeeld. Het is een poging de discussie tussen de voor- en tegenstanders van een lager defensiebudget uit de welles-nietes-sfeer te halen.

Het onderhavige verdeelmodel is gebaseerd op het criterium „last naar draagkracht en welvaart”. De omvang van de defensielast wordt in dit model niet afgewogen tegen andere prioriteiten, maar wordt „objectief” bepaald d.m.v. een formule, waarin draagkracht (nationaal inkomen) en welvaart (nationaal inkomen per hoofd van de bevolking) in een nog nader vast te stellen verhouding de uitkomst bepalen. Vergeleken wordt deze methode, waar het de rechtvaardigheidsoverwegingen betreft, met de progressie in de tarieven van de inkomstenbelasting. Immers, meer welvarende landen dragen nu een percentage groter gedeelte van het nationaal inkomen bij, minder welvarende landen houden hierdoor meer ruimte over voor de bevordering van de eigen sociale en economische ontwikkeling. In een rekenvoorbeeld wordt het een en ander verduidelijkt, aan de hand van twee uit-

gewerkte modellen met willekeurig gekozen waarden voor de gebruikte coëfficiënten.

Zo op het eerste gezicht zou men kunnen denken aan het ei van Columbus, en zich er slechts over verwonderen dat zo'n formule, die een groot aantal thans bestaande problemen in één klap lijkt op te lossen, niet al veel eerder is toegepast. Bij nadere beschouwing zal echter al spoedig blijken, dat aan de overigens zeer constructieve suggestie van de auteur van het artikel een aantal bezwaren kleven, die het aanvankelijk zeer attractief lijkende verdeelmodel allengs doen vervagen. Ik heb deze bezwaren ingedeeld in 2 categorieën. De eerste categorie bezwaren richt zich tegen de formule zelf. Bij de tweede categorie bezwaren ga ik er even van uit, dat zo'n formule realiseerbaar is, om vervolgens in te gaan op de effecten ervan.

Is een verdeelmodel realiseerbaar?

De auteur stelt in zijn inleiding, dat er geen formele en verifieerbare procedures bestaan op grond waarvan de benodigde slagkracht van de NAVO, de vertaling daarvan in financiële termen alsmede de verdeling over de ledenlanden, worden vastgesteld. Even later zegt hij

echter, dat als eerste uitgangspunt bij de bouw van het verdeelmodel geldt, dat de benodigde slagkracht van de NAVO voor een gegeven planperiode bekend is, evenals de vertaling ervan in financiële termen.

Een mooi en zelfs noodzakelijk uitgangspunt, maar het nare is, dat het uitgangspunt niet als een vast gegeven bestaat. Over de hoogte van de totale benodigde verdedigingskracht van de NAVO kan men net zolang twisten als over de gewenste omvang van de nationale defensie-inspanning. Overigens heeft de auteur dit zelf kennelijk ook wel in de gaten, want in zijn eerste cijfervoorbeeld wordt de veronderstelling geïntroduceerd, dat de werkelijke defensie-uitgaven van de landen in hun totaliteit juist zijn, „dus toereikend om de benodigde slagkracht in dat jaar te financieren”. Maar daarover kan men, zoals ik reeds opmerkte, heel lang twisten. Mijn eerste bezwaar is derhalve: het eerste uitgangspunt van de formule is een onbekende!

Dat is echter in de formule de enige niet. Ook de factoren α_1 en α_2 , d.w.z. de coëfficiënten die aangeven in welke mate bij de berekening van ieders defensieaandeel rekening wordt gehouden met draagkracht en welvaart, zijn a priori variabel.

De auteur zegt daarvan, dat deze in gemeenzaam overleg tussen de landen moeten worden vastgesteld. Dat is op zich zelf juist, maar ook hier kunnen we weer eindeloze discussies verwachten, ditmaal over de „rechtvaardige” vaststelling van beide coëfficiënten. Zolang deze variabelen nog onbenoemd zijn, kan men immers naar hartelust aan het

* De auteur, werkzaam bij het Ministerie van Defensie bij het Bureau Algemene en Internationale Financiële Aangelegenheden, schreef dit artikel voor eigen verantwoordelijkheid.

rekenen slaan, met duizenden mogelijke uitkomsten. Land A zal wellicht de coëfficiënten zodanig willen kiezen dat zijn totale defensie-uitgaven gereduceerd kunnen worden. In de (toevallig?) gekozen cijfervoorbeelden is dit bijv. voor Nederland het geval. Maar de landen B en C moeten dan wel omhoog, en aangezien iedereen de uitkomsten tevoren kan berekenen, zou dat wel eens kunnen betekenen dat landen B en C niet met de door land A voorgestelde coëfficiënten zullen instemmen en vice versa.

De in gemeenzaam overleg te bereiken overeenstemming lijkt me dan ook illusoir, zeker in het door de auteur geanalyseerde geval waarin de toepassing van de formule slechts zou leiden tot een onderlinge verschuiving van de (gelijk-blijvende) totale defensielasten. Een derde bezwaar tegen de formule is de binding van de defensielasten aan het nationale inkomen. Nog afgezien van de vraag of deze binding op zich zelf wenselijk is of niet, is het nu eenmaal zo dat het nationale inkomen pas achteraf (min of meer) exact bekend is. Men moet dan óf achteraf gaan bijstellen, hetgeen eenvoudiger gezegd is dan gedaan, óf men zal zich noodgedwongen moeten baseren op cijfers inzake het nationaal inkomen van zeg 2 jaar geleden, terwijl de ontwikkelingen in de verschillende landen intussen tot geheel andere verhoudingen geleid kunnen hebben.

Bovendien moet er dan ook nog een methode worden gevonden om voor ieder NAVO-land de NAVO-taken te scheiden van de nationale taken. Niet alleen de grote, maar ook de kleine landen hebben niet-NAVO-taken, en een verdeelmodel voor NAVO-taken heeft m.i. slechts zin indien het kan worden toegepast op alle NAVO-landen en op de totaliteit van de NAVO-taken.

Al met al lijken de vooruitzichten op de totstandkoming van een rechtvaardig verdeelmodel nogal gering. Doch laten we nu eens veronderstellen, dat de door de auteur voorgestelde formule er op een gegeven moment is.

Een verdeelmodel, het einde van veel discussie?

Alweer op het eerste gezicht zou men geneigd zijn deze vraag bevestigend te beantwoorden. Een relatief eenvoudige wiskundige formule levert de jaarlijkse NAVO-defensie-inspanning van ieder land op. Gezien de internationale afspraak is de uitkomst tevens een NAVO-verplichting. Uitgepraat?

Ik dacht het niet, want vanaf dat moment wordt de nationale defensie-inspanning ten behoeve van de NAVO bepaald door het nationaal inkomen alsmede het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking. Wat wordt nu de invloed van militair-politieke ontwikkelingen? Een plotselinge verhoging

van de dreiging, c.q. van de ontspanning heeft op de formule geen invloed en al gauw zal men deze ervan gaan betichten tot verstarring te leiden, zonder oog voor de actualiteit.

Bovendien wordt de hoogte van de defensie-uitgaven d.m.v. de formule bepaald zonder verdere besluitvorming van regering en parlement. Het is zeer de vraag of een dergelijke situatie wel verenigbaar is met de uitgangspunten van een parlementaire democratie. Toegegeven, vele zaken die internationaal geregeld (moeten) worden brengen uiteraard verminderde nationale zeggenschap met zich mee. Dat is voor defensie, gelet op de NAVO-taken waartoe iedere bondgenoot zich heeft verplicht, ook reeds het geval. Ik waag echter ernstig te betwijfelen of een volledige uitschakeling van nationale zeggenschap door de invoering van een formule-automatisme een verteerbaar gerecht is.

Heb ik daarin gelijk, dan zou de formule nog slechts bruikbaar zijn als onverbindende richtlijn voor de hoogte van de defensie-uitgaven, waarbij regering en parlement het laatste woord spreken. Als we, in deze optiek, eens gaan kijken naar de werkelijkheid, dan kan worden geconstateerd dat de internationale staf van de NAVO jaarlijks de defensiebijdrage van iedere bondgenoot aan een analyse onderwerpt, gebruikmakend van de meest recente gegevens inzake o.a. het nationaal inkomen (draagkracht) en het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking (welvaart). Daaruit komt dan meestal een onverbindende „challenge” tevoorschijn, een in NAVO-verband wenselijke bijdrage waartoe het land in kwestie echter niet kan worden verplicht. Regering en parlement behouden het laatste woord. Dan zijn we weer terug waar we begonnen zijn, in de democratische welles-nietes-sfeer, met controversen en compromissen. En misschien is het ook maar beter zo...

H. J. Busman

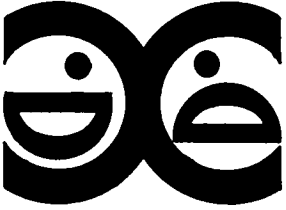
Naschrift

Gaarne maak ik van de door de redactie geboden gelegenheid tot het schrijven van een naschrift gebruik; ter wille van de beknoptheid zal ik dit puntsgewijs doen.

1. Het is juist dat er geen formele en verifieerbare procedures bestaan op grond waarvan de benodigde slagkracht van de NAVO, alsmede de vertaling daarvan in financiële termen, kan worden vastgesteld. Maar dat hoeft niet te betekenen dat zodanige procedures niet ontwikkeld kunnen worden. Kortheidshalve moge ik verwijzen naar mijn artikel „Economie en slagkracht” in *ESB* van 7 juli jl. waarin ik heb aangegeven op grond van welke over-

wegingen een land of bondgenootschap zijn slagkracht dient vast te stellen. In het artikel over het verdeelmodel heb ik mij echter heel bewust geconcentreerd op de verdeling van de financiële lasten van de totale slagkracht. Daaruit te concluderen dat het eerste uitgangspunt van de formule een onbekende is, is onjuist.

2. Het bezwaar dat de beide coëfficiënten α_1 en α_2 , uit de formule a priori variabel zijn en dus tot eindeloze discussies zullen leiden, waarbij naar hartelust zal worden gerekend en waar wel duizenden mogelijke uitkomsten zijn, lijkt mij ietwat overtrokken. In de eerste plaats zijn niet beide coëfficiënten variabel, doch slechts één daarvan. Dat reduceert het aantal mogelijkheden al aanzienlijk, al kan men natuurlijk best nog duizenden verschillende uitkomsten berekenen als men maar tot ver genoeg achter de komma wil gaan. Dat de discussie over de vaststelling van één van beide coëfficiënten gemakkelijk zal zijn, wil ik niet beweren, wel dat met behulp van dit verdeelmodel kan worden aangegeven hoe een redelijke verdeling op basis van draagkracht en welvaart eruit zou zien. Het centrale uitgangspunt in bedoelde discussie zal moeten zijn het percentage van het nationale inkomen dat ieder land aan de NAVO-bijdrage zou moeten besteden, als de welvaartsverschillen worden verwaarloosd en uiteraard gegeven de benodigde totale slagkracht in financiële termen. In het gepresenteerde rekenvoorbeeld is dit percentage 3,5 ($\alpha_1 = 0,0350$ en $\alpha_2 = 0$). Verlaging van α_1 onder aanvaarding van het uitgangspunt dat het daardoor ontstane tekort aan defensiemiddelen over de ledenlanden wordt omgeslagen op basis van de bestaande welvaartsverschillen, leidt er dan toe dat de totale bijdrage van de rijkere landen, gemeten als percentage van het nationale inkomen zal toenemen, de bijdrage van de armere landen zal afnemen. In feite wordt de grens van deze vorm van herverdeling bepaald door wat de rijkere landen bereid zijn méér voor hun rekening te nemen dan alleen volgens het criterium van het nationale inkomen nodig zou zijn. Overeenstemming hierover te bereiken zal geen eenvoudige zaak zijn, maar het onderhandelingsbeeld is toch wel wat overzichtelijker dan mijn opponent suggereert, waar volgens hem ieder land op basis van een eigen set waarden voor α_1 en α_2 zijn bijdrage tracht te minimaliseren ten koste van de anderen. Met betrekking tot het tussen haakjes toegevoegde en van een vraagteken voorziene woord „toevallig” nog een tweetal opmerkingen. Eerst een stekelige. Ik vind dat als men iemand van manipulaties met cijfermateriaal wil beschuldigen, men dit duidelijk en zonder omhaal moet stellen en liefst ook bewijzen en niet zoals hier: suggererend met behulp van haakjes en

Werk en mobiliteit

DRS. L. FAASE

„Ik heb een hekel aan mijn werk”. Niet veel mensen zullen bereid zijn zo'n uitspraak in het algemeen te onderschrijven. Wie een hekel aan zijn werk heeft, wordt immers verondersteld zo snel mogelijk naar een andere baan om te zien. In een door mij enkele jaren geleden gehouden onderzoek ¹⁾ gaven maar twee procent van de ondervraagden toe werk te moeten doen dat hen tegenstond. Dat valt dus nogal mee. Bovendien bleek dat een ruime meerderheid van de werknemers (nog steeds) arbeid positief waardeert. Dit betreft dan zowel de functie van de arbeid voor het individu, als voor de arbeidsorganisatie, of de samenleving. Een dergelijke positieve kijk op de arbeid, met slechts graduele verschillen tussen jongeren en ouderen, tussen mannen en vrouwen of tussen hand- en hoofdarbeiders vindt zijn keerzijde in de beleving van de werkloosheid.

Met werkloosheid is het als met Zuid-

Afrika, je moet het (er) geweest zijn om erover te kunnen oordelen. Gelukkig wordt de laatste tijd dat oordeel vergemakkelijkt door diverse studies over de beleving van werkloosheid — en ik denk hierbij vooral aan de studies van Van Wezel. Werkloosheid als doel in zich zelf wordt slechts door een klein deel van het totale werklozenbestand als min of meer positief beleden. Werkloosheidsbestrijding is *daarom* terecht een centraal thema in het overheidsbeleid. Er mogen dan tal van veranderingen opgetreden zijn in het arbeidsethos, (d.i. in de beleving van de functie van arbeid voor het persoonlijk leven), nog zeer weinigen wensen een door overheid of bedrijfsverenigingen gesubsidieerd bestaan van niets-doen te prefereren.

Stabiliteit en continuïteit

Vanwaar die negatieve kijk op werk-

loosheid en de positieve kijk op arbeid? In de eerste plaats gaat het natuurlijk om materiële zekerheid. Werkloosheid betekent nog altijd een inkomensderving van 20% en hoger. Voor velen nog steeds een inkomensachteruitgang waarmee men teruggeworpen wordt op of tegen het (overigens subjectief beleefde) bestaansminimum. Maar vaak genoeg blijken de financiële aspecten nauwelijks een rol te spelen. Onderzoek onder bouwvakarbeiders naar de beleving van vorstverlet laat zien dat een korte rustperiode in de winter door hen wel op prijs wordt gesteld, maar niet langer dan één tot twee weken. Aangetekend zij in de eerste plaats dat het hierbij gaat

¹⁾ Onderzoek *Optimale arbeidsallocatie* gehouden in 1972. De onderzoekresultaten zijn representatief te achten voor werknemers in Rotterdam en Amsterdam. Het onderzoek werd gehouden op een nog relatief krappe, maar zich ontspannende arbeidsmarkt.

vraagtekens. En de tweede opmerking is dat als mijn opponent de moeite had genomen op basis van de gegevens van 1970 als mogelijke waarden van α_1 , die liggen tussen 0,0 en 0,035, de Nederlandse bijdrage te berekenen, hij ook tot de conclusie was gekomen dat het allerminst toevallig is dat Nederland in beide rekenvoorbeelden een geringere bijdrage behoeft te leveren dan in werkelijkheid is gebeurd. Dit is nl. bij alle mogelijke waarden van α_1 zo en varieert van 3,44% bij $\alpha_1 = 0$ tot 3,5% bij $\alpha_1 = 0,035$.

3. Het derde bezwaar tegen de formule is, dat hierin het nationale inkomen als variabele parasseert en dat deze pas achteraf bekend is. Dit bezwaar is juist, ik heb er in mijn slotopmerkingen ook al op gewezen. Het lijkt mij echter wel mogelijk een bevredigende correctieregeling te ontwerpen, ten einde dit bezwaar te ondervangen. Ook zal het mogelijk moeten zijn voor alle landen de NAVO-taken te scheiden van de nationale. Het is duidelijk dat de defensiebegrotingen dit inzicht meestal niet verschaffen. Hier ligt nog een groot

werkerrein braak.

4. Het vierde bezwaar is dat de militair-politieke ontwikkelingen geen invloed zouden hebben op de formule. Ik dacht van wel. In tijden van verhoogde dreiging zal een grotere NAVO-slagkracht nodig zijn, die zich laat vertalen in een grotere D , die in de formule is opgenomen. Hetzelfde kan mutatis mutandis worden gezegd voor een afnemende dreiging.

5. Het lijkt mij volkomen onjuist te stellen dat door toepassing van het verdeelmodel de parlementaire democratie ter zake in het gedrang zou komen. In de eerste plaats moeten de nationale parlementen de algemene uitgangspunten en de concreet vastgestelde coëfficiënten goedkeuren. Daarbij is het gewenst dat de ledenlanden zich voor een aantal jaren op dit terrein vastleggen. Maar de nationale parlementen behouden natuurlijk te allen tijde het recht deze overeenkomst te herzien of op te zeggen. In feite komen dergelijke financiële regelingen tussen landen in de praktijk al voor; denk aan de landbouw in EG-verband.

6. Tot slot een algemene opmerking. In zijn reactie volgt mijn opponent een merkwaardig patroon. Na een overigens niet zo gelukkige samenvatting van mijn artikel, stelt hij dat dit een zeer constructieve gedachte behelst, zelfs aan het ei van Columbus doet denken. Vervolgens wordt getracht met een reeks van bezwaren, waarvan de meeste naar mijn oordeel volkomen onterecht, het artikel onder tafel te werken. Het is blijkbaar toch niet het befaamde ei. Maar dat wisten we al. Ik heb zelf in mijn slotopmerkingen al gesteld dat deze gedachte slechts een eerste aanzet is en nadere uitwerking behoeft. Het spijtige van deze reactie is m.i. dat mijn opponent deze uitdaging niet aanvaardt, doch in feite de huidige onduidelijke situatie wil continueren. Maar — zoals al gezegd in de inleiding van mijn artikel — heeft dat een aantal belangrijke nadelen, ook voor het voortbestaan van een voor zijn taak berekende NAVO, waarvan ik onder de huidige omstandigheden ook een voorstander ben.

R. de Boer

om het soort arbeiders die over het algemeen in hun oriëntatie op arbeid de financiële aspecten benadrukken en in de tweede plaats, dat uitgevroren bouwvakarbeiders door de aard van de vorstverletuitkering (110% van het cao-loon) niet zelden een geringere inkomensderiving hebben dan bij werkloosheid het geval zou zijn.

Het lijkt goed om hiermee nog eens een oud gegeven te onderstrepen: arbeid biedt meer dan inkomen alleen, het biedt bovenal „sociale” zekerheid, de kans op gevarieerde sociale contacten en het is daarmee een stabiliserende factor in de maatschappelijke positie van de werknemer. Stabiliteit en continuïteit is dan ook de basis geweest waarop de bouwbonden de verletbestrijdingsmaatregelen mee hebben helpen opzetten en uitvoeren. Terwijl voor de werkgever de financieel-economische voordelen voorop stonden, hebben de bonden er vooral een poging ingelegd om het imago van het bouwen als seizoengebonden bedrijf te doorbreken. Seizoenwerkloosheid is dan ook onder bouwvakarbeiders (ook gelet op de inmiddels in de cao opgenomen ontslagtermijnen) nagenoeg verdwenen.

De bouw is hier gebruikt ter illustratie; waar het om gaat is, dat zowel werkgevers als werknemers stabiliteit en continuïteit in hun produktie c.q. arbeid als een nastrevenswaardig ideaal hebben gezien. Het resultaat daarvan is een grote mate van bedrijfsbinding en immobiliteit onder werknemers. Arbeidsconflicten hebben derhalve zelden het verlies van arbeidsplaatsen ten gevolge en hebben in het geval van bedrijfsbezettingen juist de functie de arbeidsposities te behouden. Het is marktgedrag, maar wel „op zeker”, zonder de relatie met de groep, met de arbeidsorganisatie in gevaar te brengen.

Illustratief is in dit verband ook het volgende. In het onderzoek *Optimale arbeidsallocatie* werd gevraagd een aantal min of meer met arbeid samenhangende aspecten te beoordelen naar mate van belangrijkheid voor de onderzochte. Men was vrij alle aspecten als zeer belangrijk te kwalificeren. Ordenen we de aspecten naar het aantal malen dat de ruim tweeduizend respondenten dit antwoord gaven, dan ontstaat de volgende rangverdeling:

1. relaties met collega's;
2. de arbeidsomstandigheden;
3. de woonomgeving;
4. de inhoud van het werk;
5. het loon;
6. relatie met de baas of chef;
7. de promotiekansen;
8. scholingsmogelijkheden;
9. pensioenvoorzieningen;
10. de vrije tijd;
11. de afstand wonen-werken.

Deze volgorde spreekt, lijkt mij, voor zich en benadrukt nog eens het belang

van het sociale systeem in het bedrijf. Het is dan ook niet verwonderlijk dat $\frac{1}{3}$ van het totaal aantal baanverwisselingen plaatsvindt door gebruikmaking van informele contacten, zoals kennissen of familie, meestal werkzaam in het bedrijf van keuze. De aanwezigheid van bekenden in de werksituatie garandeert als het ware de juistheid van vooraf getrokken inlichtingen en scheidt de verwachting dat de introductie in de nieuwe omgeving soepel zal verlopen.

Deze onderzoekresultaten sluiten aan bij de bevindingen van Dean Morse in zijn voor een deel historische studie over de ontwikkeling van perifere arbeid in de Verenigde Staten 2). De functie van de vakbeweging, zo stelt hij, dient niet primair te worden afgemeten aan het succes waarmee looneisen worden ingewilligd. Van groter (sociaal) belang is het feit dat het vakbondslidmaatschap sociale zekerheid verschaft. Vakbonden creëren als het ware een sociaal systeem waarbinnen de leden worden behoud af te glijden naar de periferiteit van de arbeidsmarkt. Behoud van de arbeidspositie en de daaraan verbonden status

**Deze rubriek wordt verzorgd door
de Afdeling Sociaal-Economisch
Beleid van de Erasmus Universiteit
Rotterdam**

enerzijds en het behoud van de sociale relaties in de vrijetijds-omgeving anderzijds vormen echter een ernstige belemmering voor functie- en geografische mobiliteit.

Mobiliteit

Wil de werkloosheid kunnen worden teruggedrongen dan zal, aldus onlangs Prof. Dr. C. A. van den Beld, de mobiliteit nog verder moeten worden opgevoerd. Daarbij gaat het met name niet om geografische mobiliteit, maar om functiemobiliteit. Er is immers een kwalitatieve discrepantie tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, en passant geïllustreerd met de aanwezigheid van 110.000 buitenlandse arbeidskrachten. De suggestie van mogelijk neerwaartse mobiliteit (er zijn in de ongeschoolde sector nog heel wat banen te vergeven) wordt impliciet overgenomen door Mr. F. H. A. M. Kruse, plaatsvervangend directeur-generaal voor de Arbeidsvoorziening 3). Zijns inziens kunnen om de functiemobiliteit te bevorderen een aantal maatregelen worden genomen, te weten:

- betere informatie over de arbeidsmarkt (vacature- en sollicitantenbanken);
- analyse van de factoren die arbeidsmobiliteit afremmen, waaronder verbetering van de inhoud van het werk en humanisering van de arbeid;

- het wegnemen van de geldbarrière (loonsuppletie enerzijds, loonkosten-subsidie anderzijds);
- het overbruggen van de kwaliteit die een bepaalde werkzoekende heeft en de kwaliteit van de aangeboden baan (te denken valt aan omscholing).

Op iets langere termijn zal, aldus Kruse, de structurele ontwikkeling van de arbeidsmarkt teruggekoppeld moeten worden naar het onderwijs; immers, de scholing van de werknemers is te hoog vergeleken met de aangeboden banen.

Voor het welslagen van een beleid, gericht op vergroting van de mobiliteit is het, zoals Kruse het al aangeeft, nodig meer te weten over de factoren die mobiliteit belemmeren. Daarbij moeten we ons bijvoorbeeld bewust zijn van de functie die mobiliteit heeft voor de individuele werknemer, van de aard van de mobiliteit en van de structuur van de arbeidsmarkt. Wanneer we de maatschappelijke positie (en daaraan verbonden de status en identiteit) van het individu definiëren als een combinatie van arbeidspositie en vrije-tijdspositie, dan zal het individu ernaar streven beide componenten zo evenwichtig mogelijk te integreren. De positie in de arbeidsorganisatie dient dus qua status en beloningen overeen te komen met individuele kenmerken als opleiding en ervaring, en de eisen die de directe sociale omgeving stelt, bijv. met betrekking tot het consumptieniveau. Dit evenwicht is ongetwijfeld voor een belangrijk deel maatschappelijk bepaald. Ontbreekt een evenwichtssituatie, dan is het individu mutabel, d.w.z. de kans dat mobiliteit zal volgen is groot, maar nog steeds afhankelijk van de structuur van de arbeidsmarkt. Het is nu in de eerste plaats die arbeidsmarktstructuur welke mobiliteitsbelemmerend werkt en wel om een aantal redenen.

De krappe arbeidsmarkt heeft niet nagelaten invloed uit te oefenen op het personeelsbeleid binnen arbeidsorganisaties. Loopbaanplanning, promotieperspectieven, het zijn begrippen die een beleid veronderstellen waarbij de arbeidsorganisatie zich van de externe markt afschermt. De socialiserende functies van het personeelsbeleid maken de werknemer uitermate geschikt om in het bedrijf vooruit te komen, doch ongeschikt om elders, op hetzelfde of een hoger niveau weer aan de slag te komen. Vrijwillige mobiliteit is dan ook het privilege van de jongere werknemer die in staat is om op individuele basis (d.w.z. via de markt) spronggewijze verbeteringen in zijn arbeidspositie aan te brengen. Onder werknemers ouder

2) Dean Morse, *The peripheral worker*, New York, 1969, met name blz. 64 en 65.

3) In: *De werkgever*, 8 april 1976 en *Elseviërs Magazine*, 29 mei 1976.

dan 40 jaar komt vrijwillige mobiliteit relatief weinig voor. Voor hen is verbetering van de arbeidspositie afhankelijk van collectieve regelingen binnen de cao of binnen het personeelsbeleid; m.a.w., afhankelijk van de huidige werksituatie.

Onvrijwillig ontslag kan dan ook een rampzalig effect hebben. Het betekent gedeeltelijk verlies van maatschappelijke identiteit, terwijl de structuur van de markt weinig hoop geeft dat een nieuw evenwicht in de sociale positie haalbaar is (kansen voor oudere werknemers zijn immers gering). Het gevolg daarvan is zeker ook, dat geografische mobiliteit (opnieuw verlies van sociale contacten) door de werknemer nauwelijks kan worden overwogen en derhalve moeilijk verplicht kan worden gesteld. Dit is trouwens ook in het arbeidsmarktbeleid niet het geval. „Verplicht” is geografische mobiliteit tot op heden alleen voor hoger personeel zoals academici en wellicht in de nabije toekomst voor onderwijzend personeel. Dit is min of meer terecht daar deze werknemers hun sociale status primair ontleen aan professionele bekwaamheden die grotendeels onafhankelijk van de arbeidsorganisatie zijn.

Belemmeringen voor mobiliteit liggen dus vooral in het sociale vlak, zoals dreigend verlies van veiligheid en stabiliteit. Het financiële aspect speelt in zoverre mee dat bij onzekerheid over de toekomstmogelijkheden een eenmalige inkomensdaling niet ondervangen wordt door een nieuw inkomensperspectief, maar daarentegen kan leiden tot geleidelijk steeds verdergaand inkomensverlies. Het resultaat kan zijn: een afglijden naar de periferie van de arbeidsmarkt. Een dergelijke negatieve dynamiek is niet denkbeeldig. Zowel op de krappe als op de ruime arbeidsmarkt zijn perifere deelmarkten aanwezig. Het economisch systeem heeft, aldus Morse, een zekere flexibiliteit nodig om de productie en distributieprocessen te handhaven. Op de krappe markt zoekt die flexibele vraag arbeidsreserves op de perifere deelmarkt van bijv. gehuwde vrouwen of 65-plussers en verder via uitzendbureaus, die d.m.v. op de cliënt afgestemde geroutiniseerde procedures snel aan de vraag kunnen voldoen.

Op de ruime arbeidsmarkt voldoen dergelijke instituten uiteraard nog beter en ontstaan perifere deelmarkten bijna als vanzelf, tengevolge van veranderende selectie-criteria. Daarbij doen zich merkwaardige verschijnselen voor. De uitstoot van arbeid in de bouwsector de laatste jaren heeft in deze branche een relatief hoge werkloosheid doen ontstaan. Daarnaast kan niet aan de vraag naar geschoolde bouwvakkers worden voldaan. Deze kwalitatieve discrepantie wordt niet opgelost door bedrijfstakinterne scholing en mobiliteit (scholingsmogelijkheden in de bouw zijn er, maar

worden onvoldoende benut), maar in feite afgewenteld op de gemeenschap. De on- of halfgeschoolde bouwvakwerker die zich op de krappe markt een relatief hoge status heeft verworven, wordt weer naar de periferie terugverwezen.

Perspectieven

Mok 4) heeft onlangs, gebruikmakend van de theorie van de dubbele arbeidsmarkt, gewezen op de gevaren, die schuilen in perspectiefloze mobiliteit. Snelle mobiliteit, zoals die voorkomt onder uitzendkrachten, blokkeert de mogelijkheid tot integratie in de werksituatie. Het ontbreken van een referentiekader, het ontbreken van het gevoel bij een bepaalde groep te behoren en het voortdurend actualiseren van marktgedrag, maakt het individu een marginale mens. (Surie: „Indien het individuele streven naar opname in bepaalde sociale groepen niet wordt gehonoreerd, ontstaat statusonzekerheid. Onzekerheid, het ontbreken van een perspectief in de tijd en het ontberen van een min of meer veilige sociale positie, maakt het individu tot een marginale mens” 5).

In een ruime arbeidsmarkt is de kans dat individuen door middel van mobiliteit hun toekomstperspectieven kunnen verbeteren aanzienlijk kleiner geworden. Het onderzoek optimale arbeidsallocatie laat dan ook zien dat werknemers die in 1971 twee jaar of langer in dienst van een bedrijf waren, in de daaropvolgende twee jaar ook geen noemenswaardige mobiliteit vertoonden. Slechts 3% van hen vertrok op eigen initiatief, ca. de helft van deze vertrekkers was jonger dan 32 jaar. Van degenen die in 1971 van baan verwisselden (75% was jonger dan 30 jaar) vertrok 25% weer binnen twee jaar, het merendeel van hen (ca. 90%) was ook weer jonger dan 32 jaar.

Op zich zelf is dat niet verwonderlijk. De werknemers die al enige jaren bij dezelfde werkgever in dienst waren, werd gevraagd de huidige baan naar een aantal aspecten te vergelijken met soortgelijke banen elders. Dat levert bepaald geen rooskleurig beeld op van de alternatieven. De helft van de ondervraagde werknemers acht de ontslagkansen elders groter dan in de huidige baan. Beloning, werkomstandigheden, pensioenvoorzieningen, werksfeer, scholingsmogelijkheden, het zijn alle punten die elders over het algemeen gelijk liggen of iets slechter. Tweederde van de respondenten heeft ieder contact met de arbeidsmarkt verloren, eenderde kijkt nog wel eens naar advertenties of informeert bij kennissen. In volgorde van belangrijkheid zijn het vooral de aard van het werk, de hoogte van het loon, de relaties met de collega's die worden genoemd als redenen om in de huidige baan te blijven. Daarbij refereert men

dus niet in de eerste plaats aan de situatie op de arbeidsmarkt; slechts 20% denkt weinig kans op een andere baan te hebben. Kennelijk wil men houden wat men heeft. Kennelijk zijn reële alternatieven onvoldoende voorhanden, of sluit men zich voor die alternatieven af.

Dit alles legt een grote verantwoordelijkheid op hen die mobiliteitsbevorderende maatregelen propageren. Niet omdat dit beleid op zich geen juiste elementen bevat, maar omdat onvoldoende controle kan worden uitgeoefend op mogelijk disfunctionele effecten. Mobiliteit wordt immers binnen een ruime arbeidsmarkt minder vanuit het individu en meer vanuit de arbeidsorganisatie gepropageerd. Waar externe mobiliteit steeds sterker terugloopt, dreigen ook de interne mobiliteitskanalen verstopt te raken. Voor de organisatie kan dat diverse nadelen opleveren en de eerste reactie lijkt te zijn dat men arbeidsposities als tijdelijk wenst te definiëren en de positiebekleder contractueel verplicht kan worden na verloop van een vooraf vastgestelde termijn weer te verdwijnen.

Een treffend voorbeeld hiervan vinden we binnen het wetenschappelijk onderwijs, waar plannen bestaan om, gegeven de toenemende immobiliteit van de vaste kern, het wetenschappelijk kader nog slechts op basis van een tijdelijke benoeming aan te stellen. Ongeacht de kwaliteit van de prestatie zal de man of vrouw de positie (doorstroomfunctie) na verloop van tijd weer moeten verlaten. Het voorbeeld laat tevens zien dat de dreigende periferiteit niet beperkt blijft tot lagere maatschappelijke functies, maar een structureel element kan gaan vormen binnen iedere deelmarkt.

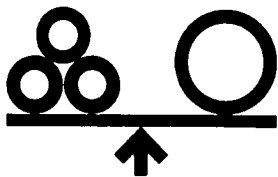
Invloed op werkloosheid

In dit artikel over werk en mobiliteit is de functie van de mobiliteit, te weten individuele actie tot lotsverbetering, geplaatst tegenover mogelijke disfunctionele elementen als verstoring van sociale relaties, verlies aan evenwicht in de maatschappelijke positie en dreigende marginaliteit. Blijft de vraag in hoeverre vergroting van mobiliteit de werkloosheid doet afnemen.

Functionele mobiliteit naar banen met een lagere status lijkt op lange termijn alleen maar nadelen op te leveren en is uit een oogpunt van optimale arbeidsallocatie ongewenst. Op lange termijn zal het modelleren van ons onderwijsstelsel naar de structuur van de

4) A. L. Mok, De marginaliteit van tijdelijke arbeid — een sociologische beschouwing, in: C. de Galan, *Vijf pre-adviezen over tijdelijk werk*, mei 1976.

5) H. G. Surie, De marginale mens, *Sociologische Gids*, 17e jrg., nr. 4, 1970, blz. 306 t/m 319.

Een hete zomer

DRS. A. D. DE JONG*

Het kwik van de thermometer heeft de vorige maand plotseling een forse stijging te zien gegeven. Bij een dergelijke extreme temperatuur pleegt men de activiteiten wat te beperken en zoekt verkoeling met een verhoogde consumptie van bier, frisdranken en ijs. Ook de rente heeft in de afgelopen tijd een niet geringe stijging vertoond, wat juist gepaard ging met een verhoogd aantal gebeurtenissen op de geld- en kapitaalmarkt. Te noemen zijn het steunen van de gulden door de centrale bank, de discontoverhogingen, de re-activering van de extra rente-opslag door de banken, het weer afremmen van het buitenlandse beroep op de kapitaalmarkt, een zeer sterk overtekende staatslening en een nog verder toegenomen financieringsbehoefte van het rijk. Kortom, aanleiding genoeg om in deze rubriek enkele aspecten van de geld- en kapitaalmarkt in het eerste halfjaar de revue te laten passeren.

Interventies

Zowel in het eerste als in het tweede kwartaal is sprake geweest van valuta-interventies door de centrale bank. In het begin van het eerste kwartaal betrof dit afgiften van vreemde valuta ten einde een verdere stijging van de gulden te voorkomen. Toen de Franse franc echter in maart uit de slang trad en er revaluatieverwachtingen ontstonden ten aanzien van de Duitse Mark zakte de gulden met de overige slangvaluta's tot onderin de slang. De positie van de gulden is sindsdien laag gebleven, wat eerst mede veroorzaakt werd door de lage geldmarkt-

tarieven, maar na de stijging van de geldmarktrente in mei vooral moet worden toegeschreven aan een veranderde internationale waardering van onze munt. Om te voorkomen dat de gulden uit de slang zou vallen, heeft de centrale bank regelmatig vreemde valuta afgegeven, welke interventies hun hoogtepunt vonden in de maand juni.

Betalingsbalans

Wellicht doet het op het eerste gezicht vreemd aan, dat een land met een fors overschot op de lopende rekening van de

betalingbalans toch gedwongen is zijn munt te steunen. Er is hier echter sprake van verscheidene samenhangende grootheden, hetgeen geïllustreerd kan worden aan de hand van de situatie van het eerste kwartaal, waarvan de betalingsbalanscijfers nu bekend zijn. Het verband tussen de verschillende grootheden wordt in de tabel weergegeven.

Betalingsbalans eerste kwartaal 1976

Saldo lopende rekening (kasbasis)	+ f. 2,8 mrd.
Saldo kapitaalrekening	- f. 1,2 mrd.
	+ f. 1,6 mrd.
<hr/>	
Bankenverkeer	+ f. 1,0 mrd.
Mutatie officiële reserves	+ f. 0,6 mrd.
	+ f. 1,6 mrd.

Bron: *Kwartalbericht DNB, 1976-I.*

Het overschot op de lopende rekening werd voor een niet onbelangrijk deel gecompenseerd door een tekort op de kapitaalrekening, d.w.z. door kapitaaluitvoer. Van belang hierbij was het grote beroep van buitenlandse debiteuren op de openbare en onderhandse kapitaalmarkt. Dit is door de autoriteiten bewust bevorderd, omdat op deze manier de liquiditeitsimport via de lopende rekening, die uit monetair oogpunt minder gewenst is, weer kon worden weggevoerd, terwijl de omzetting van de opgenomen gulden in vreemde valuta ook de tot voor kort bestaande opwaartse druk op de gulden, die nadelig is voor de exportindustrie, kon verminderen.

Daarnaast gaf ook het beursverkeer per saldo een kapitaalafvloeiing te zien, waarbij interessant was, dat de verkoop van Nederlandse obligaties naar het buitenland sterk verminderde, terwijl in tegenstelling tot de drie voorafgaande kwartalen Nederlandse aandelen door buitenlanders werden afgestoten. Door ingezetenen werd voor een belangrijk bedrag aan buitenlandse obligaties gekocht. De ontwikkeling van het beursverkeer lijkt het afgenomen vertrouwen in de gulden te illustreren.

Het saldo van de lopende rekening en de kapitaalrekening te zamen kan op twee manieren tot uiting komen, namelijk in een mutatie van de officiële reser-

arbeidsmarkt een oplossing betekenen, overigens ten koste van de externe democratisering. Het lijkt erop dat het probleem zeker in een ruime arbeidsmarkt onoplosbaar is. Mensen willen namelijk niet alleen de garantie dat de nieuwe werkgelegenheid van enig niveau zal zijn, maar tevens permanent van karakter is. Dit laatste kan de overheid binnen het arbeidsmarktbeleid nauwelijks beheersen. Paradoxaal genoeg is vrijwillige mobiliteit dan ook omgekeerd evenredig met gedwongen mobiliteit. Derhalve moeten we stellen dat een beleid, gericht op het beheersen en bijsturen van het arbeidsaanbod nauwelijks soelaas biedt en uit sociaal oogpunt ongewenst is. Omscholing en bijscholing zijn in feite de enige reële mogelijkheden, te meer omdat hierdoor de maatschappelijke positie van het individu kan worden gehandhaafd of verbeterd. In dat

geval dient de scholing gericht te zijn op bestaande perspectief biedende vacatures. Maar de discrepantie tussen de laaggekwalificeerde banen en hoger gekwalificeerde arbeidskrachten wordt er niet door opgelost, integendeel.

De conclusie moet dan ook zijn dat de oplossing vooral ligt in beheersing en bijsturing van de vraagzijde op de arbeidsmarkt. Daartoe is nodig de uitbouw van een industriepolitiek en een investeringsbeleid, welke zich binnen onze „georiënteerde markteconomie” vooral ook bezighoudt met de kwaliteit van nieuw te creëren arbeidsplaatsen. Dat betekent dat in eerste instantie nodig is een goede analyse van de factoren, welke kwalitatieve en kwantitatieve veranderingen in technologieën en functies binnen de arbeidsorganisaties bepalen.

L. Faase

* De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

ves en in het bankverkeer met het buitenland. In het eerste kwartaal namen de netto-vorderingen van de banken op het buitenland toe, terwijl ook de officiële reserves nog een groei vertoonden, doordat de aankopen van vreemde valuta in januari en februari de verkopen in maart overtroffen.

Door het afgenomen vertrouwen in de gulden zal de betalingsbalans in het tweede kwartaal naar verwachting echter een ander beeld laten zien met enerzijds een overschot op de lopende rekening, maar anderzijds een daling van de officiële reserves als gevolg van de interventies door de centrale bank. De kapitaalrekening zal weer een belangrijk negatief saldo vertonen, o.a. als gevolg van leningen aan buitenlandse debiteuren, verminderde belangstelling van buitenlanders voor Nederlandse effecten en vergrote interesse van ingezetenen voor buitenlandse effecten. Het verminderde vertrouwen in de gulden zal tenslotte ook een verklarende factor zijn voor de verwachte toename van de netto-vorderingen van de banken op het buitenland.

Discontoverhogingen

In de eerste twee maanden van het jaar was de geldmarkt sterk verruimd door interventies in vreemde valuta en de betalingen van het rijk. De rente op drie-maandsdeposito's daalde met 2½% tot ongeveer 3% en het wissel- en promesse-disconto werden verlaagd met resp. ½% en 1%. Daarna trad een zekere stabilisatie in, waarbij een verruiming door de betalingen van het rijk gecompenseerd werd door de nu optredende afgifte van vreemde valuta, de plaatsing van schatkistpapier en een incidenteel gebruik van de kasreserve.

In april trad als gevolg van de voortdurende valuta-afgiften een stijging op, die zich tot begin juli heeft voortgezet, waarbij de rente op drie-maandsdeposito's een hoogtepunt bereikte van 8¾%. In het buitenland was in deze periode wel sprake van enige stijging van de korte rente, met name in het Verenigd Koninkrijk, maar de stijging van de geldmarktrente in Nederland ging hier ver bovenuit. Met name de vergelijking met West-Duitsland is frappant en illustreert op duidelijke wijze de verzwakking van de gulden ten opzichte van de Duitse Mark. Lag in maart de Nederlandse drie-maandsrente nog ongeveer ¾% onder de Duitse rente, begin juli waren de rollen volkomen omgedraaid en bedroeg het verschil ruim 4¾%!

De stijgende geldmarktrente was voor De Nederlandsche Bank aanleiding de officiële tarieven weer te verhogen en wel tweemaal met ½%, zodat het promessedisconto met 5½% het niveau van begin van dit jaar weer bereikte en het wissel-disconto met 5% zelfs ½% hoger uitkwam

In feite kunnen de kosten van het beroep van de banken op de centrale bank nog hoger worden, indien bepaalde grenzen worden overschreden. Met deze discontoverhogingen was de stijging van de geldmarktrente nog maar ten dele gevolgd, wat de banken ertoe bracht om de extra opslag op kredieten in rekening-courant weer te activeren. De extra opslag van ½%, die vanaf begin juli van kracht is geworden, is, te zamen met de 1% discontoverhoging, overigens nog gering in vergelijking met de opgetreden stijging van de geldmarktrente.

Kapitaalmarktontwikkeling

De kapitaalmarktrente liet in het eerste kwartaal een geringe daling zien, waarbij het effectief rendement op langlopende staatsobligaties onder de 8% kwam te liggen. Als oorzaken voor deze daling zijn te noemen de rente-ontwikkeling in het buitenland, de sterk gedaalde geldmarktrente en het verminderde beroep van de private sector, dat slechts voor een deel gecompenseerd werd door het belangrijk toegenomen beroep van het rijk en het buitenland.

In mei trad echter een sterke stijging op en begin juli bevond het effectief rendement op langlopende staatsobligaties zich even onder de 9½%. Deze stijging van ruim 1½% in twee maanden is voor de kapitaalmarkt bepaald fors te noemen. De oorzaken van de stijging moeten worden gezocht in de snelle stijging van de geldmarktrente, het sterk toegenomen beroep van het buitenland op met name de onderhandse kapitaalmarkt, de grond gebleken vrees voor een verdere vergroting van de financieringsbehoefte van het rijk in 1976 en volgende jaren, de tegenvallende prijsstijging, en de afstoting van obligaties door buitenlandse beleggers in een vrij dunne markt, waardoor belangrijke koersdalingen konden optreden. Op de kapitaalmarkt was sprake van een zeer onzekere situatie, waarbij enkele emissies mislukten, doordat de condities op de inschrijvingsdatum achterhaald bleken als gevolg van de voortgaande rentestijging. Ten einde de rust op de kapitaalmarkt enigszins te herstellen werden de emissies op de openbare markt wat meer gespreid en werd de mogelijkheid voor buitenlandse debiteuren om op de onderhandse markt te lenen tijdelijk opgeschort. De als „testcase” beschouwde staatslening van begin juli heeft overigens nog weinig duidelijkheid gebracht. De zeer korte gemiddelde looptijd, een flinke zekerheidsmarge bij de geboden rente, en het relatief geringe bedrag leidden, nu de inschrijving weer volgens het klassieke, en niet volgens het tendersysteem plaatsvond, tot een gigantische overtekening, die op zich geen indicatie geeft voor de rente-ontwikkeling in de komende periode.

Financieringsbehoefte van het rijk

De jongste staatslening is overigens wel van belang voor het beperken van de monetaire financiering van het begrotingstekort van het rijk voor 1976. In de onlangs gepubliceerde *Voorjaarsnota* blijkt de financieringsbehoefte voor dit jaar met f. 0,9 mrd. toegenomen te zijn tot f. 15,4 mrd. Hiervan zal naar schatting f. 3,7 mrd. gedekt worden via de voorinschrijfrekening, zodat nog f. 11,7 mrd. resteert. Op de openbare markt is, inclusief de jongste staatslening, tot nu toe f. 1,7 mrd. opgenomen.

De begin dit jaar aangekondigde noviteit, namelijk dat het rijk ter dekking van het grote tekort ook op de onderhandse markt zou gaan opereren, heeft nog geen grote bedragen opgeleverd. De *Voorjaarsnota* vermeldt dat tot en met mei ruim f. 700 mln. onderhands werd opgenomen, maar hiertoe worden ook de f. 224 mln. door de banken eenmalig afgenomen schatkistcertificaten gerekend, zodat van institutionele beleggers slechts f. 475 mln. werd verkregen.

Overigens bleek uit de stand van de staatsschuld per ultimo maart dat de tot dat moment opgenomen onderhandse leningen vrij korte gemiddelde looptijden hadden, zodat het beoogde aantrekken van lange financieringsmiddelen nog nauwelijks was gerealiseerd.

Al met al blijft er nog f. 9,3 mrd. te financieren over. Voor een deel is dit al monetair gefinancierd, namelijk door de afgifte van schatkistpapier (netto f. 1,4 mrd.) en door een forse intoring op het tegoed van het rijk bij De Nederlandsche Bank, dat ultimo 1975 nog f. 3,8 mrd. bedroeg. De resterende financieringsbehoefte van het rijk is nog zo omvangrijk dat deze slechts gedeeltelijk op de kapitaalmarkt zal kunnen worden gedekt, maar dit zal toch als een schaduw boven de markt blijven hangen. De monetaire financiering zal voor een belangrijk deel geschieden door plaatsing van schatkistpapier bij de banken, hetgeen op zich een verkrappend effect heeft op de geldmarkt.

En het tweede halfjaar?

De geld- en kapitaalmarkt hebben in het eerste halfjaar van 1976 een turbulent beeld vertoond. Vooral de rente-ontwikkeling springt hierbij in het oog, omdat na een aanvankelijke daling een verrassend snelle stijging optrad. Welke gebeurtenissen zal het tweede halfjaar in petto hebben? Wellicht een even verrassende daling? Dit is niet zo waarschijnlijk, omdat er moeilijke factoren zijn aan te wijzen, die deze rentedaling zouden moeten bewerkstelligen. Voor enige verdere stijging valt veel meer te zeggen, maar over een half jaar weten we het zeker.

A. D. de Jong

VERENIGDE H.V.A.-MAATSCHAPPIJEN N.V. AMSTERDAM

De activiteiten van ons internationaal georiënteerd concern met ondernemingen en handelshuizen in binnen- en buitenland strekken zich ook uit op het gebied van het ontwikkelen, bouwen en beheren van agro-industriële projecten in tropische en sub-tropische gebieden, waarbij derden opdrachtgever kunnen zijn.

De verbouw en de verwerking van suikerriet, palmolie, thee, citrus en andere fruitsoorten spelen hierbij een belangrijke rol, terwijl ook veeteelt-projecten tot het dienstenpakket behoren.

In verband met de verdere uitbouw van haar bedrijven zoekt de concerndirectie voor het Hoofdkantoor in Amsterdam contact met geïnteresseerden in de functie van

controller

(NivRA-accountant)

die na een behoorlijke inwerkperiode als haar directe medewerker zal worden belast met:

- de verdere ontwikkeling en verzorging van het systeem van bestuurlijke informatie en de interpretatie van de resultaten daarvan ten behoeve van de concerndirectie en de directies der werkmaatschappijen
- het financieel management, de bedrijfs-economische aspecten van de korte en middellange termijnplanning en de bedrijfs-budgettering
- het verrichten van economische en financiële analyses ten behoeve van de verdere uitbouw van het concern in en buiten Nederland
- de directe leiding van de concern-administratie en het ontwikkelen van verdere richtlijnen voor de administratieve organisatie der werkmaatschappijen en het benutten van mogelijkheden tot automatisering van administratie en informatie-verwerking.

Voor deze zelfstandige positie zijn de volgende kwalificaties vereist:

- gezocht wordt naar iemand met een zekere managementinstelling die over goede persoonlijke contactuele eigenschappen beschikt om zich in het internationale relatiepatroon van de HVA te kunnen bewegen
- bereidheid om voor beperkte perioden onderzoek en controle in ontwikkelingslanden te verrichten in het kader van buitenlandse vestigingen en projecten van de HVA. Goede beheersing van de Engelse taal is in dit verband vereist
- naast een voltooide accountantsstudie is praktische ervaring met bovengenoemde problemen eveneens noodzakelijk.

Gedacht wordt daarom aan kandidaten met een leeftijd van rond 40 jaar.

Geboden wordt een interessante, zelfstandige werkkring, terwijl het conditiepakket in overeenstemming zal zijn met het niveau van deze verantwoordelijke functie.

Uitvoerige schriftelijke sollicitaties welke strikt vertrouwelijk zullen worden behandeld te richten aan:

Afdeling Personeelszaken
Verenigde H.V.A.-Maatschappijen N.V.,
N.Z. Voorburgwal 162/170, Postbus 10328
AMSTERDAM.